

Kulturmiljöunderlag

VÄSTERÅS KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

VÄSTERÅS INNERSTAD – DELOMRÅDE CENTRALA INNERSTADEN

Kyrkbacken • Centrum • Herrgärdet • Östermalm

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN VÄSTERÅS STAD, VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTMANLANDS LÄN

VÄSTERÅS STAD

– en del av Region Västmanland

Länsstyrelsen
Västmanlands län

Detta kulturmiljöunderlag är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljöunderlag för Västerås centrala delar och innerstaden. I kulturmiljöunderlaget inkluderas även Skallberget, Viksäng och Hammarby. Projektet har drivits i samverkan mellan Västerås stad, Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum 2017–2021.

Text: © 2021, Västmanlands läns museum. All text i denna rapport är fri att använda enligt licens CC BY.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Foto: Foton på sid. 4, 7, 8, 18, 22, 27, 34, 55, 56, 103, 104, 121, 122, 137, 138 och 142 © Lasse Fredriksson.

Foton på sid. 10 Henric Nilsson DSCF0391, sid. 28 A. Blomberg.

Där inget annat anges är fotografier tagna av Västmanlands läns museum, Victoria Bly, Emma Karp. Foton tagna inom ramen för projektet anges med bildid. Vlm-vas och fotografens initialer eller Vlm-kmv och fotografens initialer.

Dessa foton är © Västmanlands läns museum och fria att använda enligt licens CC BY-SA.

Villkor på: www.creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/

Foton från Västmanlands läns museums arkiv; sid. 28, 29, 30, 31, 93, 106, 130.

Foto från Västerås stadsarkiv; sid. 10.

Foton från Västmanlands läns museums arkiv och Västerås stadsarkiv är Public Domain (PDM) och fria för användning

Villkor på: www.creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/

Bilder på konstverk i rapporten publiceras med tillstånd av Bildupphovsrätt 2021.

Övriga foton: @ namngiven fotograf.

Kartor: © Lantmäteriet, Geodatasamverkan. Kartbild på sid. 25 Länsstyrelsen i Västmanlands län.

Övriga kartbilder Västmanlands läns museum.

Grafisk form: Advant.

Layout: Västerås stad.

Denna skrift är utgiven av Länsstyrelsen i Västmanlands län, www.lansstyrelsen.se/vastmanland.html

ISBN: 978-91-639-3680-7

Omslagsfoto: Bostadshus i Kyrkbacken, Vlm-vasek-1583. Vy över Svartån, Vlm-vasek-1237. Herrgårdsskolan, Vlm-vasek-4045.

Bostadshus på Östermalm, Vlm-vasek-0503.

Kulturmiljöunderlag

VÄSTERÅS KOMMUN | VÄSTMANLANDS LÄN

ETT SAMVERKANSPROJEKT MELLAN VÄSTERÅS STAD, VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM
OCH LÄNSSTYRELSEN I VÄSTMANLANDS LÄN

Innehåll

Delområde centrala innerstaden.....	9
1. Inledning	11
1.1 Bakgrund	11
1.2 Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby	12
1.3 Vad består kulturmiljöunderlaget av?	13
1.4 Vad kan kulturmiljöunderlaget användas till?	14
1.5 Samverkansprojektet – roller och ansvar.....	15
1.6 Metod och källor för framtagandet av kulturmiljöunderlaget.....	15
1.7 Metod för kulturhistorisk värdering	16
1.8 Avgränsningar	17
2. Kulturvärden i samhällsplaneringen	19
2.1 Lagstiftning	19
2.2 Definitioner.....	21
3. Skyddade kulturmiljövärden i Västerås innerstad.....	23
3.1 Riksintresse för kulturmiljövård	23
3.2 Byggnadsminnen	26
3.3 Kyrkliga kulturminnen	26
3.4 Detaljplaner och kommunala styrdokument för kulturmiljö.....	26
4. Västerås bebyggelsehistoria – en allmän orientering	29
4.1 Strategisk placering vid Svartån	29
4.2 Gustav Vasa och Johannes Rudbeckius.....	30
4.3 Den moderna stadens framväxt	30
4.4 Industristaden Västerås	31
4.5 Funktionalismen introduceras genom livsmedelsindustrin.....	32
4.6 Bostadsbyggandet under modernismen.....	32
4.7 Ett modernistiskt centrum med handeln i fokus.....	33
5. Kyrkbacken.....	35
5.1 Om stadsdelen	35

5.2	Kyrkbackens norra del	38
5.3	Wallinska kyrkogården och Björlingska kyrkogården	43
5.4	Kyrko- och skolområdet kring domkyrkan	45
5.5	Botaniska trädgården och Västerås stadsbibliotek	49
5.6	Åpartiet med trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talen	54
5.7	Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Kyrkbacken	54
6.	Centrum	57
6.1	Om stadsdelen	57
6.2	Centrumkärnan med modern bebyggelse	61
6.3	Kyrko- och skolområdet kring domkyrkan	66
6.4	Kvarteren Ingrid och Klara	70
6.5	Åpartiet med trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talen. Kvarteren Joakim, Johan, Johannes, Kaj, Karl, Katarina, Kraka och Lovisa	73
6.6	Kvarteren Märta och Norna	77
6.7	Stadsparken	82
6.8	Västerås stadshus och Fiskartorget	85
6.9	Vasaparken	88
6.10	Slottsparken och Västerås slott	92
6.11	Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Centrum	97
7.	Herrgärdet	105
7.1	Om stadsdelen	105
7.2	Lamellhus på Herrgärdet. Kvarteren Fjalar, Gregor, Gudmund, Grimm och del av Fjolner	109
7.3	Rudbecksparken och kvarteren Helge, Henrik, Hugo, Harald, Hilde och Jonas	112
7.4	Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Herrgärdet	117
8.	Östermalm	123
8.1	Om stadsdelen	123
8.2	Östra kyrkogården	127
8.3	ASEA:s industri- och kontorsbyggnader, arbetarbostäder och Folkets Hus	129
8.4	Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Östermalm	134
9.	Källor och administrativa uppgifter	139
9.1	Tryckta och otryckta källor	139
9.2	Administrativa uppgifter	141

...du står för personligheten - vi för kläderna...

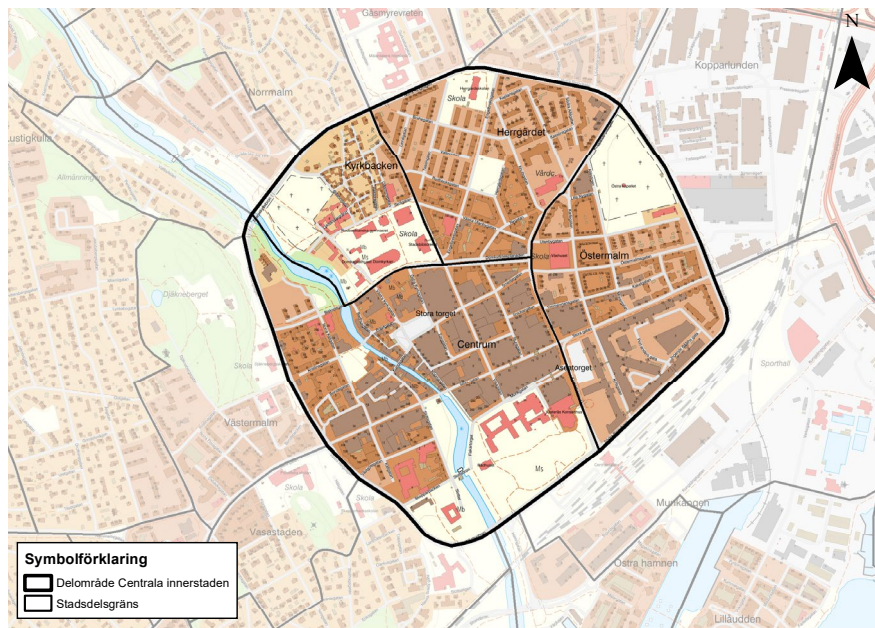

DELOMRÅDE

CENTRALA INNERSTADEN

Denna rapport omfattar delområde centrala innerstaden och består av stadsdelarna Kyrkbacken, Centrum, Herrgårdet och Östermalm.

■ Delområde centrala innerstaden.

Fastighetsbyrå

Fastighetsbyrå

Ställ ut naken galli
Ur djupet växer det fram
Vi är förkladda

1. Inledning

■ 1.1 Bakgrund

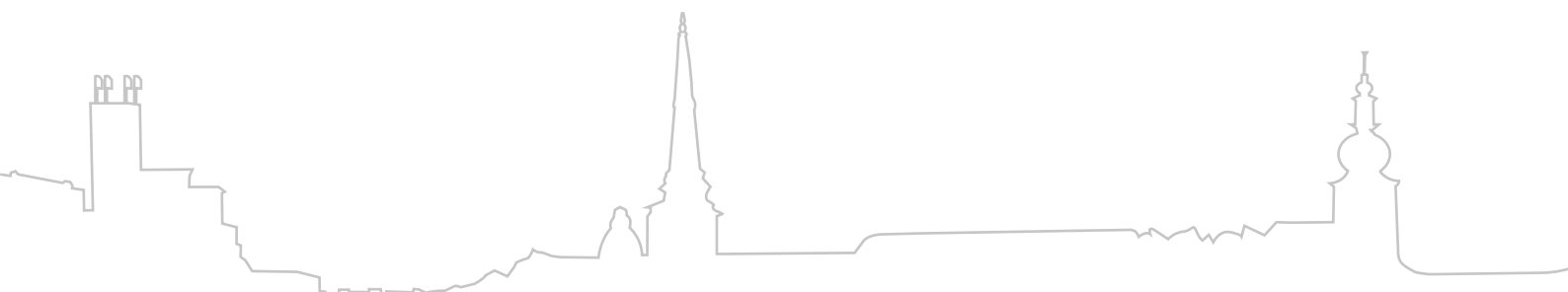
Aktuella kunskapsunderlag för kulturmiljöer är ett viktigt verktyg för att kulturarvet ska kunna bevaras, användas och utvecklas. Befintliga kulturmiljöunderlag för planering och byggande i Västerås är i många fall föråldrade och inaktuella, bland annat saknas uppgifter om modernismens bebyggelse.

Under 2017 inleddes därför ett trepartssamarbete mellan Västerås stad, Västmanlands läns museum och Länsstyrelsen i Västmanlands län för att ta fram nya kunskapsunderlag för kulturmiljöer i Västerås tätort. Nya kunskapsunderlag finns genom detta samarbete framtaget för Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby.

För stora delar av Västerås gäller underlag som togs fram på 1980-talet i samband med Västerås första översiktsplan. Sedan de äldre kulturminnesvårdsprogrammen togs fram har Västerås stad genomgått omfattande förändringar. Exempelvis har industrin lämnat innerstaden och hamnen har omvandlats till bostadsområden. För att ha en bra handlingsberedskap och för att möta utvecklingen och olika förändringsanspråk är ett uppdaterat kulturmiljöunderlag viktigt. Stadens kulturmiljöunderlag ska därför enligt Västerås översiktsplan 2026 ses över för att få en helhetsbild av var luckor finns. Nya kulturmiljöunderlag ska tas fram successivt.

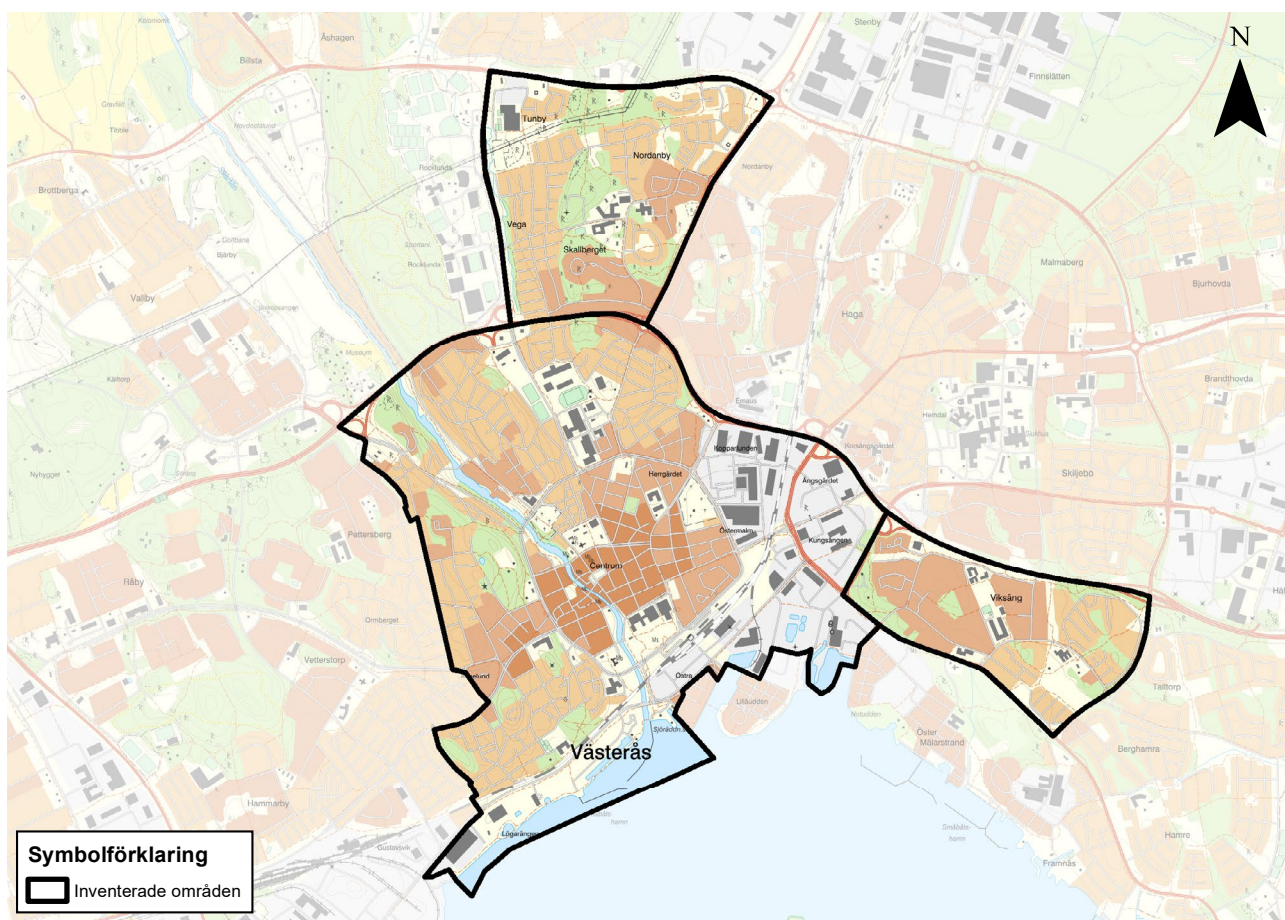
Revideringen av riksintresset Västerås [U 24] under 2018 är ytterligare en aspekt till varför ett uppdaterat kunskapsunderlag för innerstaden är viktigt. En uppdaterad inventering och värdering höjer kunskapen om värdena i innerstaden och underlättar för till exempel handläggare och fastighetsägare att bättre kunna bedöma hur riksintresset kan bevaras, stärkas och utvecklas.

De kunskapsunderlag som nu tagits fram för Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby är ett steg på vägen att uppdatera kunskapen om Västerås kulturmiljöer. Kunskapsunderlagen består av inventeringar och värderingar och ersätter det faktaunderlag som återfinns för respektive stadsdel i kulturminnesvårdsprogrammet. De övergripande förhållningssätt och riktlinjer som finns i översiktsplanen och kulturminnesvårdsprogrammen fortsätter dock att gälla.

1.2 Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby

Detta kulturmiljöunderlag är ett kunskapsunderlag som översiktligt beskriver bebyggelsehistoria och visar vilka byggnader och områden som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Kunskapsunderlaget ska fungera som ett stöd vid planering och bygglovshandläggning och är framtaget inom ett samverkansprojekt mellan Västerås stad, Västmanlands läns museum och Länsstyrelsen i Västmanlands län under 2017–2021. Underlaget omfattar Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby.

■ Kartbild över avgränsat område för Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby.

■ 1.3 Vad består kulturmiljöunderlaget av?

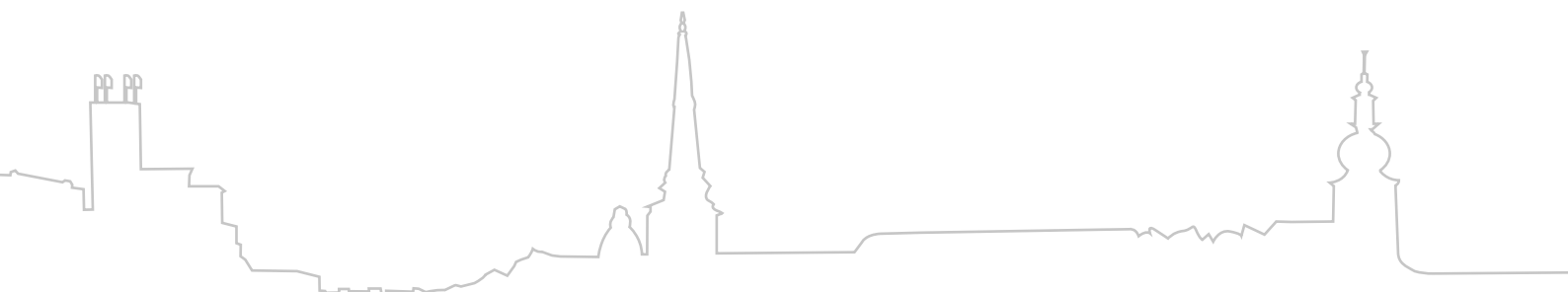
- **Tre delområdesrapporter om Västerås innerstads stadsdelar**
I rapporterna *Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad – delområde centrala innerstaden*, *Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad – delområde norr och öst* samt *Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad – delområde väst* finns beskrivning och historik över 25 stadsdelar och över särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden.
- **Kulturmiljöunderlag för Skallberget, Viksäng och Hammarby**
I rapporterna *Kulturmiljöunderlag för Skallberget*, *Kulturmiljöunderlag för Viksäng* och *Kulturmiljöunderlag för Hammarby* finns beskrivning och historik över stadsdelarna och över särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.
- **Berättelsen om Västerås innerstad**
Rapporten *Berättelsen om Västerås innerstad* ger en historisk översikt i populärform över stadskärnan från medeltiden fram till idag.
- **Modernismen i Västerås innerstad**
I rapporten *Modernismen i Västerås innerstad* beskrivs den moderna bebyggelsen i innerstaden från 1930 till 1980.
- **Arkitekturguide**
Arkitekturguide Västerås Modernism är en tryckt guide som presenterar modernismens byggnader i stadskärnan.
- **Intern databas**
Samtliga byggnader och bebyggelseområden som inventerats i projektet finns registrerade i en databas och är tillgänglig för projektparterna som underlag vid handläggning.
- **Webbkarta**
Integrerat i Kulturarv Västmanlands webbkarta finns byggnader och områden som bedöms vara särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt. Informationen är hämtad från den interna databasen. För varje objekt finns foton och texter som beskriver historik och kulturhistoriskt värde. Viktiga karaktärsdrag anges.
Se vidare: www.kulturarvvastmanland.se.

■ 1.4 Vad kan kulturmiljöunderlaget användas till?

Det övergripande syftet med ett kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby är att öka kunskapen om fysiska miljöer och byggnaders kulturhistoriska värden så att de kan bevaras och utvecklas. Kunskapsunderlaget ska vara ett stöd till Västerås stad, Länsstyrelsen Västmanlands län och Västmanlands läns museum vid förvaltning, bevarande, planering och bygglovs-handläggning. Syftet är även att uppmärksamma modernismens bebyggelse samt att sprida information till kommuninvånarna och en intresserad allmänhet. Dessutom kan fastighetsägare och förvaltare genom kulturmiljöunderlaget få mer kunskap om kulturmiljövärden, som i förlängningen kan leda till varsamt underhåll av miljöer och byggnader.

Databasen, webbkartan och rapporterna ska fungera som komplement till varandra. I rapporterna beskrivs bebyggelseområden som bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla och som bör hanteras enligt plan- och bygglagen 8 kap. 13 §. Områdets historiska framväxt och kulturhistoriska värden i bebyggelsen beskrivs. I rapporterna ges också exempel på byggnader i och utanför områdena som bedöms som särskilt kulturhistoriskt värdefulla. I databasen finns mer specifik information om särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och exempelvis redovisas ett stort antal byggnader som inte omfattas av rapporterna. Informationen presenteras sammantaget på hemsidan för Kulturarv Västmanland, www.kulturarvvastmanland.se.

Databas samt digitala fotografier ägs och lagras hos Västmanlands läns museum. Västerås stad och Länsstyrelsen i Västmanlands län har tillgång till databasen.

■ 1.5 Samverkansprojektet – roller och ansvar

I arbetet med att uppdatera kunskapsunderlaget för Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby har Länsstyrelsen i Västmanlands län, Västerås kommun och Västmanlands läns museum ingått i ett trepartssamarbete. Arbetet har genomförts som ett samverkansprojekt och en styrgrupp med representanter från kommunen, läns museet och länsstyrelsen har knutits till projektet. Representanterna har haft olika kompetenser som stadsantikvarie, planarkitekt/samhällsplanerare, stadsbyggnadsantikvarie och bebyggelseantikvarie. Gruppen har arbetat med metodfrågor, rapportstruktur och urval samt faktagranskning och kvalitetsgranskning. Kulturmiljöunderlaget har sammanställts av läns museets byggnadsantikvarier under 2017–2021. Länsstyrelsen i Västmanlands län har ansvarat för layouten.

■ 1.6 Metod och källor för framtagandet av kulturmiljöunderlaget

Insamlandet av material till kulturmiljöunderlaget har genomförts av byggnadsantikvarier vid Västmanlands läns museum. Samtliga byggnader inom avgränsade områden har inventerats och dokumenterats exteriört i bild och text. Även miljöer mellan byggnaderna har översiktligt inventerats. Läns museet har även utfört kulturhistorisk värdering av de byggnader och bebyggelseområden som inventerats.

Under fältarbetets gång har fastighetsägare och andra privatpersoner kunnat delge information kring en byggnads eller ett områdes historik, uppbyggnad och framväxt. De fysiska objekten och miljöerna har utgjort ett primärt källmaterial för en analys och kulturhistorisk värdering.

Fältarbetet har kompletterats med arkiv- och litteraturstudier. Arkivmaterial och litteratur från Västmanlands läns museums arkiv och bibliotek och Västerås stadsarkiv har studerats. Västerås stads digitala tjänst Historiska kartor har varit komplement till fältarbetet. För Viksäng och Skallberget har utredningen även inkluderat en kartläggning av tidigare identifierade kulturhistoriska värden.

Uppgifter om byggnadernas byggår har hämtats från Lantmäteriets fastighetsregister. I vissa fall har arkiv eller fastighetsägare varit behjälpliga. När uppgifterna kring en byggnads historik har saknats har en uppskattning av dess byggnadsår och ursprungliga funktion gjorts av inventerare. Utifrån en okulär besiktning har karaktär, form, material, konstruktion, detaljer, läge och sammanhang bedömts. Oftast har inventerarna uppgivit ett uppskattat byggnadsår inom ett spann på tio eller tjugo år. Vissa byggnader har inte inventerats med anledning att de varit otillgängliga.

■ 1.7 Metod för kulturhistorisk värdering

All bebyggelse har något slag av kulturhistoriskt värde med avseende på att den är uttryck för en viss tid, uppförd i en viss arkitekturstil eller har haft en viss funktion eller symboliserar något. De värderingar som styr vad som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt förändras successivt vilket innebär att bebyggelse som idag inte tillmätts något särskilt kulturhistoriskt värde kan komma att göra det i framtiden.

Genom att redovisa de kulturhistoriska värdena skapas en grund för att kunna motivera varför en byggnad, anläggning eller miljö ska hanteras på ett visst sätt eller ha ett särskilt lagskydd. För att förstå och värdera bebyggelse behöver man dels identifiera dess särskilda karaktärsdrag, dels sätta in den i ett större sammanhang. Metoderna som använts vid den kulturhistoriska värderingen är båda framtagna av Riksantikvarieämbetet. Den ena är en beprövad och vedertagen metod vid värdering av bebyggelse och finns beskriven i boken *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* av Axel Unnerbäck 2002. Värderingssystemet bygger på olika delbegrepp som delats upp i dokumentvärden och upplevelsevärden. Dokumentvärden beskriver den historia en anläggning eller en byggnad kan berätta. Värden av det här slaget kan beskrivas objektivt. Upplevelsevärden rymmer begrepp som kan karaktärisera en upplevelse av en anläggning eller en byggnad.

Den andra metoden återfinns i skriften *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval*, skriven av Cissela Génétay och Ulf Lindberg 2014. Kortfattat går metoden ut på att undersöka om en byggnad eller annat specifikt objekt har kulturhistoriska, sociala, estetiska, ekologiska eller ekonomiska värden. I denna bedömning har primärt de kulturhistoriska, sociala och estetiska värdena varit aktuella. Värderingen av den inventerade bebyggelsen har även baserats på hur sällsynt, förändrad eller representativ för en viss period den är. Till exempel kan en specifik byggnadstyp som anses sällsynt och med det kulturhistoriskt värdefull, även om den har genomgått många förändringar. Jämför detta med en mer vanligt förekommande byggnadstyp, till exempel en villa från 1970-talet. En sådan byggnad är sällan sällsynt men istället representativ, framför allt om den anses vara välbevarad. På så vis finns en stor spridning i det kulturhistoriska urvalet i länet.

Förutom ovan nämnda perspektiv och kriterier för den kulturhistoriska bedömningen har även hänsyn tagits till lokala och regionala perspektiv.

■ 1.8 Avgränsningar

Byggnadsinventeringen som har genomförts i projektet är en översiktlig inventering och bebyggelsen har endast inventerats exteriört. I undantagsfall och på fastighetsäga- res inbjudan har ett fåtal interiöra bilder tagits. Kulturmiljöunderlaget är ett kunskapsunderlag som ger en rekommendation i bedömningen av en byggnad eller ett bebyggelseområdes kulturhistoriska värden. Det kan behövas kompletteras med fördjupande utredningar.

Det kulturhistoriska urvalet bedöms genom ovan beskrivna metod. Det har inte funnits någon avgränsning i mängd gällande hur många byggnader eller bebyggelse- områden av en viss typ eller på en viss plats som bedömts som kulturhistoriska värde- fulla. Samtliga byggnader och områden som har bedömts ha ett värde har värderats utifrån sagda metod. I värderingen har en bedömning gjorts om bebyggelseområden och byggnader är särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt eller inte. Detta på grund av att kunskapsunderlaget är tänkt att följa lagstiftningen i plan- och bygg- lagen 8 kap. 13 § och på så sätt vara ett kunskapsunderlag som lätt kan tillämpas i samhällsplaneringen.

Byggnadsinventeringen för kulturmiljöunderlaget har skett inom den geografis- ka avgränsningen som visas i kartbild under rubriken *1.2 Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad, Skallberget, Viksäng och Hammarby*. Avgränsningen har beslutats i projektgruppen utifrån behov och förekomst av kunskapsunderlag, resurser och historiska gränsdragningar. Rapporterna för Viksäng och Skallberget togs fram som pilotområden i ett metodutvecklande stadium i projektet. Stadsdelarna valdes utifrån Västerås stads behov av aktuella kunskapsunderlag.

I projektet har funnits ett särskilt fokus på modernismens bebyggelse eftersom det saknas kunskap om tidsperiodens historia och bebyggelse. Detta har bland annat resulterat i rapporterna *Modernismen i Västerås innerstad* och *Arkitekturguide Västerås Modernism*. Rapporten *Berättelsen om innerstaden* togs, förutom som en del i det aktuella projektet, även fram som ett kunskapsunderlag i framtagande av *Målbild för Västerås innerstad*.

Stadsdelen Stationsområdet ingår i delområde norr och öst. Informationen för stads- delstexten och databasen gällande Stationsområdet är hämtat från en inventering som gjordes 2012. Inventeringen utfördes av Västmanlands läns museums byggnads- antikvarier på uppdrag av Västerås stad. Några kompletterande uppgifter har förts in i inventeringsdatabasen under 2018, exempelvis ifall en byggnad har rivits.

2. Kulturvärden i samhällsplaneringen

■ 2.1 Lagstiftning

Begreppet ”k-märkt” har fått en något varierad betydelse i vardagligt tal. Ofta används begreppet allmänt för bebyggelse och miljöer med ett utpekad kulturhistoriskt värde men ibland åsyftas endast byggnader skyddade som byggnadsminnen. Begreppet ”k-märkt” har ingen juridisk innebörd utan är ett allmänt använt samlingsbegrepp för många olika typer av utpekanden eller lagskydd avsedda att bevara bebyggelse och miljöer av kulturhistoriskt intresse.

Det finns flera lagar i Sverige som skyddar landets kulturmiljöer. Bestämmelser om hänsyn och skydd för kulturmiljöer finns främst i plan- och bygglagen (2010:900), kulturmiljölagen (1988:950) och miljöbalken (1998:808).

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen är den lag som till stor del styr bebyggelsen i landet. Den reglerar samhällsplaneringen i Sverige genom översiktsplanering, detaljplanering och bygglov. I plan- och bygglagen lyfts avvägningen mellan allmänna och enskilda intressen fram som grundläggande i alla prövningar där kulturmiljö är ett allmänt intresse. Lagen behandlar också skyddet av kulturvärden och anpassningen av nybyggnation till befintlig miljö. I 8 kap. 14 § och 17 § finns grundläggande krav på underhållsplikt, bestämmelser om varsamhet och hänsyn till kulturvärden samt förbud mot att förvanska särskilt värdefulla byggnader. Kravet om varsamhet innebär att bebyggelsens särart och karaktärsdrag ska tillvaratas vid ändring eller underhåll. I 8 kap. 13 § återfinns det så kallade förvanskningförbudet som säger att särskilt värdefulla byggnader, anläggningar, tomter, allmänna platser och bebyggelseområden inte får förvanskas. För ett område som omfattas av förvanskningförbudet får inte Attefallsåtgärder göras samt att solceller/solpaneler kräver lov. Vid planläggning gäller även hänsynskravet, 2 kap. 6 §, som säger att all bebyggelse ska utformas och placeras lämpligt med hänsyn till kulturvärdena på platsen. Hänsynskravet anger även att bebyggelseområden med särskilda värden alltid ska skyddas oavsett om det rör planläggning, bygglovsärenden eller någon åtgärd som inte regleras i plan eller lov.

Plan- och bygglagen gäller för alla förändringar på alla hus, både exteriört och interiört, och för bebyggelsemiljöer. Lagen gäller även för åtgärder som inte kräver bygglov. Fastighetsägaren eller byggherren är ansvarig för att lagen följs.

Lagen ger även kommuner möjlighet att skydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse genom skyddsbestämmelse ”q” i detaljplaner. En sådan bestämmelse kan till exempel ange att en byggnad inte får rivs, att underhåll ska ske med material och metoder anpassade till dess egenart och att den ska vårdas så att den inte förfaller. I detaljplaner kan även en utökad bygglovsplikt anges, exempelvis för underhållsåtgärder.

Kulturmiljölagen

Enligt kulturmiljölagen är det en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvar för kulturmiljön delas av alla, såväl enskilda personer som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. I kulturmiljölagen finns bland annat bestämmelser om fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen.

Bestämmelserna kring fornlämningar regleras i kulturmiljölagens andra kapitel, där bestämmelserna säger att det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. Grundprincipen är att fornlämningar ska bevaras för framtiden om det inte visar sig att samhällsintresset för en exploatering överväger. Går det inte att undvika fornlämning vid en exploatering kan länsstyrelsen fatta beslut om att genomföra en arkeologisk undersökning.

En byggnad eller anläggning som anses ha ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen, enligt kulturmiljölagens tredje kapitel. En sådan förklaring innebär att byggnaden eller anläggningen ska bevaras för framtiden och att anläggningen sparas som ett historiskt dokument över en gångens tid och dess människor och samhälle. Ett byggnadsminne kan bestå av en enskild byggnad eller ett område med ett stort antal byggnader. Vem som helst kan väcka fråga för om en byggnad eller anläggning ska bli byggnadsminne hos länsstyrelsen, som även handlägger förfrågningar om ändring av byggnadsminnen. De statliga byggnadsminnena ägs av staten och det är regeringen som tar beslut om dessa. Riksantikvarieämbetet är tillsynsansvarig.

Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser, även gravkapell, kyrkogårdsmurar och andra fasta anordningar, är skyddade i kulturmiljölagens fjärde kapitel. Detta innebär att miljöerna ska vårdas och underhållas så att de kulturhistoriska värdena inte minskas och att utseende och karaktär inte förvanskas. De kyrkobyggnader som är uppförda innan år 1940 är automatiskt skyddade men även vissa yngre kyrkor som bedöms ha särskilda kulturhistoriska värden har efter beslut erhållit ett skydd. Vid väsentliga ändringar av kyrkomiljöer krävs tillstånd från länsstyrelsen.

Miljöbalken

Miljöbalken är en övergripande lag som syftar till att värna om miljön som helhet. Bestämmelserna är till för att främja en hållbar utveckling för nuvarande och kommande generationer, så att alla kan leva i en hälsosam och god miljö. I miljöbalken anges att områden av riksintresse för kulturmiljövården ska skyddas från åtgärder som kan innebära påtaglig skada. Kommunerna tar ansvar och förhåller sig till riksintressena i ärenden som utgår från plan- och bygglagen. Detta genomförs bland annat genom skydds- och varsamhetsbestämmelser vid planläggning. Det är länsstyrelsen som övervakar att kommunerna tar sitt ansvar i den här frågan. I Sverige finns idag runt 1 700 områden utpekade som riksintresse för kulturmiljövården, med andra ord att de har så pass stora kulturhistoriska värden att det är av nationellt intresse att de bevaras. Ett av målen med dessa områden är att de ska ge en bred bild av historien.

■ 2.2 Definitioner

Definitionerna av kulturmiljövårdens begrepp har samlats upp och standardiserats av Riksantikvarieämbetet i Plattform Kulturhistorisk värdering och urval skriven av Cissela Génétay och Ulf Lindberg 2014. Deras definitioner redovisas nedan.

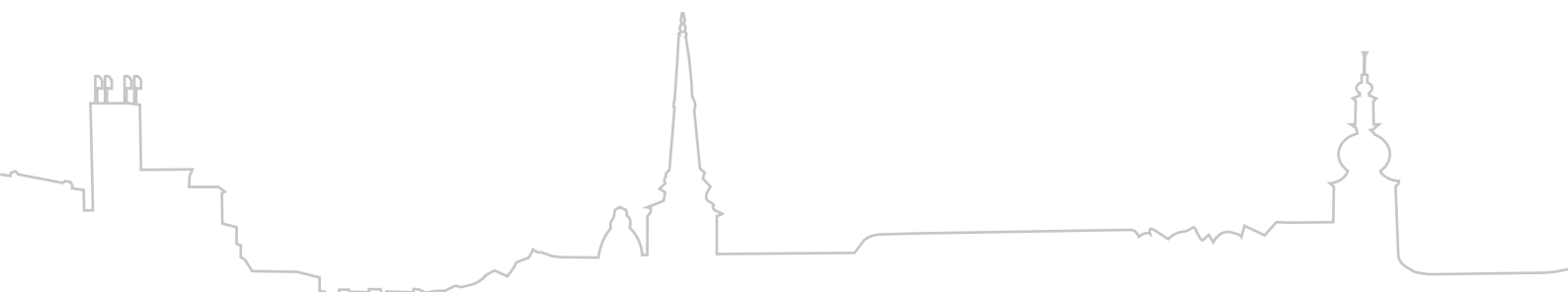
Kulturarv – avser alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etcetera) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, till exempel det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv.

Kulturmiljö – avser hela den av människor påverkade miljön, det vill säga som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö kan preciseras och avgränsas till att omfatta en enskild anläggning eller lämning, ett mindre eller större landskapsavsnitt, en bygd eller en region. Det kan röra sig om intensivt utnyttjade stads- eller industriområden såväl som extensivt påverkade skogs- eller fjälllandskap. Kulturmiljön omfattar inte bara landskapets fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats eller ett område. Kulturmiljön är en del av kulturarvet.

Kulturhistoriskt värde – avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.

Kulturvärde – avser samlingsbenämning för sådana värden som tillskrivs företeelser, med utgångspunkt i kulturhistoriska, sociala och estetiska aspekter.

I föreliggande arbete är det främst kulturhistoriska värden i den fysiska miljön som har inventerats och värderats.

3. Skyddade kulturmiljövärden i Västerås innerstad

■ 3.1 Riksintresse för kulturmiljövård

I miljöbalken anges att områden av riksintresse för kulturmiljövärden ska skyddas från åtgärder som kan innebära ”påtaglig skada”. Kommunen ansvarar för att i översiktsplanen ange hur riksintressena ska tillgodoses och i planering och lov tillse att riksintressen inte skadas. Ett riksintresse för kulturmiljövärden är en kulturmiljö av intresse för hela Sverige. År 2018 reviderades riksintresset för Västerås avseende geografisk utbredning, motivering och uttryck. Syftet var bland annat att lyfta fram den modernistiska årsringen som finns i centrala Västerås. Idag gäller följande:

Västerås [U 24]

Motivering:

Stadslandskap med stadsmiljöer präglade av medeltida strukturer, regleringen under 1600-talet, industrisamhällets stadsbyggande främst i form av industrimiljöer, bostadsområden och samhällsservice från cirka 1880-tal - 1940-tal, centrumområde som visar modernismens centrumomvandling från cirka 1950-tal - 1970-tal samt av betydelsen som stiftsstad, skolstad och residensstad.

Uttryck: (utan inbördes ordning)

Centrumområde med enhetlig modernistisk bebyggelse från 1950–1970-talen, konstnärlig utsmyckning inom och intill byggnaderna, stora varuhus med gallerior och parkeringshus som en del av det modernistiska idealet samt trafikseparering med tunnelsystem under centrumkärnan som gett möjlighet till torgbildningar för folkliv och kulturarenor. Modernistiska offentliga och kontorsbyggnader av hög arkitektonisk kvalitet så som Melkerkontoret med dess enhetliga och modernistiska glasfasad, Västerås stadshus med strama stenfasader och karaktäristiskt klocktorn, Västerås stadsbibliotek med tegelfasader och mosaikkonst samt polishuset med dess repetitiva betongfasader.

Domkyrkan och omgivande medeltida gatustrukturer samt byggnader så som Proban, Domkapitelhuset, Biskopsgården och tillhörande ekonomibyggnader.

Kyrkbackens medeltida gatu- och tomtstruktur med småskaliga bebyggelsemiljöer.

Begravningsplatserna nordost och nordväst om centrum med dess parkstruktur, trädalléer, gångar och äldre gravvårdar.

Skolmiljöerna Herrgårdsskolan, Rudbeckianska skolan, Djäknebergsskolan, Zimmermanska skolan (Växhuset) och Fryxellska skolan med deras olika arkitekturstilar som berättar om sin tids ideal samt betydelsen av skola och utbildning.

Västerås slott med f.d. stallbyggnad och uthus samt omgivande parkområde.

Västerås gamla lasarett och fängelset med omgivande mur i tidstypisk putsarkitektur från 1850- och 60-talet.

Verkstads- och kontorsbyggnader inom kvarteren Ottar och Mimer. ASEAs huvudkontor i nationalromantisk tegelarkitektur och höga klocktorn som utgör ett landmärke för staden. Mimerverkstaden som anspelar på nationalromantiska ideal med tegel i fasaden och även uppvisar moderna arkitektoniska strömningar genom dess stålbalkskonstruktion och stora öppna ytor.

Områden längs Svartån och vid Bondtorget med bevarad småskalig stadsbebyggelse inom äldre hantverks-, handels- och borgargårdar samt gröna rekreationsstråk och siktlinjer över vattnet.

Svartåns kraftverksdamms turbinhus och omgivande parkområde och offentliga byggnader för kontor, samhällsservice och kulturverksamhet som gestaltar miljön kring ån och dammen.

Hamnområdet med magasin, tre tullhus samt industribyggnader i tegel och puts från 1800- och 1900-tal, vid Färjkajen och i kvarteren Sigvald och Samuel.

Kopparlunden med industribyggnader och kontorsbyggnader i tegelarkitektur från olika perioder och med egna tidstypiska uttryck som visar på områdets utveckling över tid från 1890-talet till 1950-talet. Flera bevarade spår av äldre funktioner så som vaktkur, gasledningssystem och traverser.

Flerbostadshuset på Östermalm som uppfördes för industriernas arbetare under 1910- och 1920-talen i storgårdskvarter och lamellhus i två våningar med putsade fasader.

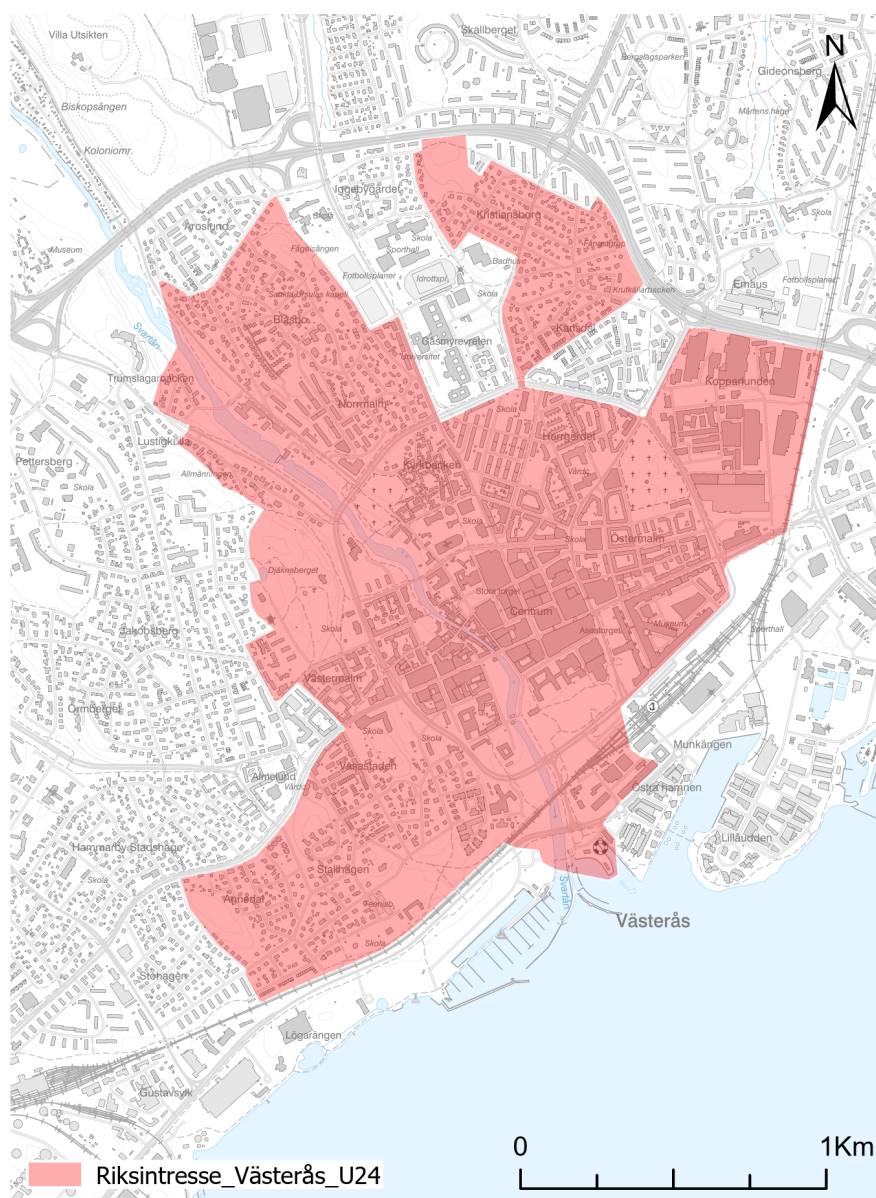
Det funktionalistiska flerbostadshusområdet på Herrgårdet från 1920–1940-talet med ljusputsade parallellt placerade trevåningsbyggnader med balkonger och glasade trapphus.

Egnahemsområden och villaområden med lummiga trädgårdstomter norr och väster om centrum som uppfördes i samband med industrins expanderings från ca 1880-tal -1940-tal. Bebyggelsen representerar olika dåtida samhällsskikt från en period av ökat välbefinnande och framtidstro. Kristiansborg med bebyggelse i homogen skala och enhetlig placering av bostadshuset på tomterna. Blåsbo med byggnadsföreningarnas bostäder samt variationsrik villaarkitektur på stora oregelbundna tomter med många äldre uthus vid tomtgränserna. Lustigkulla med stora villor i panelarkitektur samt klassicistisk bebyggelse i trä och puts. Kvarnbrovretens 1920-talsvillor. Stallhagen med oregelbunden kvartersstruktur och Direktörsstadens exklusiva villor och flerbostadshus med villakarakter som visar upp tydliga exempel på olika arkitekturstilar. Annedal med kommunalt uppförda arbetarbostäder i form av röda småhus i trä.

Rekreationsområdet Djäknebergsparken som anlades under 1860-talet-1890-talet med slingrande stigsystem, naturlig karaktär, inhemska träd och växter samt många steninskriftioner.

Vasastadens och Västermalms tidiga villabebyggelse och flerfamiljshus från sekelskiftet 1900, i delvis slutna kvarter, till stor del uppförda av byggnadsföreningar som var typiskt för Västerås.

Byggnader som tydligt visar uppbyggnaden av samhällsservice kring sekelskiftet 1900, exempelvis stadshotellet, post- och televerkets hus och gamla tingshuset i dekorativ putsarkitektur.

Kartbild över riksintresset för kulturmiljövård Västerås [U 24].

■ 3.2 Byggnadsminnen

Inom följande stadsdelar i Västerås innerstad förekommer byggnadsminnen.

Kyrkbacken: Västerås biskopsgård (Hagbard 4), Domkapitelhuset och Lektorsgården med Domkapitlets annex (Domkyrkan 1).

Centrum: Sundinska huset med Korsvirkeshuset och IOGT-huset (Lovisa 2, 3 och 4), Västerås stadshotell (Proban 12), Gamla post-, riksbanks- och telegrafhuset (Jarl 1), Västerås slott (Olympia 3), Västerås kommunistergård med Proban och Sotarns tvättstuga (Proban 7 med flera), Västerås domprostgård (Jarl 2) och Repslagargården (Katarina 1).

Öster Mälarstrand: Västerås ångkraftverk (Ångkraftverket 1).

■ 3.3 Kyrkliga kulturminnen

Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, tomter och begravningsplatser är skyddade enligt kulturmiljölagens fjärde kapitel. Länsstyrelsen är ansvarig myndighet.

Inom följande stadsdelar i Västerås innerstad förekommer kyrkliga kulturminnen.
Kyrkbacken: Västerås domkyrka (Domkyrkan 1).

■ 3.4 Detaljplaner och kommunala styrdokument för kulturmiljö

Det finns ett antal detaljplaner som skyddar bebyggelse och bebyggelseområden genom skydds- eller varsamhetsbestämmelser.

Västerås kommun har politiskt antagna dokument som används som styrdokument i hanteringen kring kommunens kulturmiljöer. Västerås kulturminnesvårdsprogram består av utredningen *Västeråsbygden: ett program för kulturminnesvård*, godkänt av kommunstyrelsen 1989, samt av *Bevarandeprogram: Västerås stadsbebyggelse*, som antogs av kommunfullmäktige 1985. I Västerås Översiktsplan 2026, reviderad 2017, förtydligas att dessa kulturminnesvårdsprogram fortfarande gäller. Översiktsplanen kompletterar även kulturminnesvårdsprogrammen med riktlinjer för hur områden och byggnader som pekats ut i programmen ska hanteras.

Förutom styrdokument från 1980-talet nämner översiktsplanen två andra dokument som ska ses som viktiga planeringsunderlag. Det ena är utredningen *Det byggda kulturarvet: 1950- och 1960-tal: Västerås tätort* från 2004 som tillsammans med de riktlinjer som finns i denna ska utgöra underlag för planering och byggande i Västerås tätort. Även rapporten *Karaktärisering av centrala bebyggelseområden i Västerås* nämns i översiktsplanen som ett viktigt planeringsunderlag vid ställningstagande till riksintresset. Rapporten har uppdaterats efter att riksintresset reviderades 2018 och heter *Riksintresset Västerås stad [U 24]: Kulturhistorisk karaktärisering av riksintresseområdets olika delar*.

4. Västerås bebyggelsehistoria – en allmän orientering

■ 4.1 Strategisk placering vid Svartån

Svartåns mynning ut i Mälaren var en strategisk plats för anläggandet av en medeltida stad. Platsen var en naturlig knutpunkt för land- och sjötransporter och för en marknadsplats. Staden kallades för Aros som betyder åmynning. De äldsta spåren efter staden som har hittats är en kam av ben från 900-talet.

Att Västerås var en av de mer betydande orterna i landet under medeltiden går att se genom att domkyrkan, slottet och ett dominikanerkloster byggdes. Svartån hade stor betydelse för stadens framväxt genom frakt av järn och koppar från Bergslagen. Idag finns flera medeltida byggnader bevarade i staden, så som Domkapitelhuset och Proban, samt stora delar av Kyrkbackens gatu- och tomtstruktur

■ Västerås slott fotat från norr, årtal okänt. Foto: Olof Wiklund.

■ 4.2 Gustav Vasa och Johannes Rudbeckius

Västerås slott räknas till en av Vasaborgarna då Gustav Vasa under perioder bodde på slottet. År 1521 stred och besegrade Gustav Vasa danskarna i Västerås och i Badelunda.

Under 1600-talet utvecklades skolväsendet i Sverige. Biskop Johannes Rudbeckius grundade i Västerås Sveriges första gymnasium 1623. År 1647 upprättades en plan som gick ut på att förändra stadens medeltida planlösning till ett mer rätvinkligt gatumönster. Många av dagens gatusträckningar i centrum kommer från planen.

I staden bodde hantverkare och borgare. Längs Svartån och vid Bondtorget finns idag småskalig stadsbebyggelse inom äldre hantverk-, handels- och borgargårdar bevarad. De äldsta husen är troligen från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal och står på medeltida källare. Västerås har precis som många av de svenska medeltida trästäderna brunnit vid ett flertal gånger, bland annat 1569, 1668 och 1714.

■ 4.3 Den moderna stadens framväxt

Under 1800-talets andra hälft började allt fler människor flytta in till städerna för att arbeta i fabriker. Byggnader av officiell prägel så som rådhus, Västerås gamla lasarett och fängelse, skolbyggnader och järnvägsstation byggdes. Parkerna Djäkneberget, Vasaparken och Stadsparken ordnades samt begravningsplatserna nordost och nordväst om centrum. Till Västerås drogs den första normalspåriga järnvägen från Stockholm 1876. Spår drogs ut till hamnen, Västerås fick rätt att bedriva import och export och hamnområdet utvecklades med tullhus, magasin och industribyggnader.

■ Utsikt från domkyrkans torn mot söder, cirka 1886. Foto: Didrik Jansson, Vlm-A 6401.

■ 4.4 Industristaden Västerås

På 1890-talet grundlades flera storindustrier, bland annat Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget (senare ASEA) och Nordiska Metallaktiebolaget (senare Svenska Metallverken). Företagen uppförde stora industribyggnader i rött tegel och nationalromantisk stil, bland annat ritade arkitekt Erik Hahr Mimerverkstad. Vid Svartån byggdes kraftverksdamm med turbinhus.

Industriernas etablering i staden och inflyttning av människor medförde en stor bostadsbrist. Under 1900-talets första decennier ökade stadens folkmängd med drygt 60 %, från 12 000 till 20 000 invånare. Flera av industrierna byggde bostäder för deras arbetare som låg nära fabrikena. Bland annat uppfördes flerbostadshus i storgårdskvarter och lamellhus i två våningar med putsade fasader på Östermalm. I Annedal byggdes kommunalt arbetarbostäder i röda småhus av trä. Ett flertal byggnadsföreningar bildades för att kunna bebygga områden som låg närmast utanför stadsplanen från cirka 1880-tal till 1940-tal. Norrmalm, Vasastaden, Västermalm, Kristiansborg, Blåsbo, Stallhagen, Annedal och Lustigkulla är exempel på dessa områden och som representerar olika dätida samhällsskikt. Bebyggelsen var ofta individualistiskt utformad villabebyggelse med uthus och lummiga trädgårdar. Gatu- och tomtstruktur var i regel oregelbundet och på vissa platser var marken kuperad. Vasastaden och Annedal är de områden som har mest intakt bevarad bebyggelse uppförd av byggnadsföreningar.

Med stadens expansion tillkom byggnader i centrum med prägel av samhällsservice kring sekelskiftet 1900, såsom gamla tingshuset, stadshotellet och post- och televerkets hus.

■ Stationsområdet med järnvägsspår, rangerrbanor, och industribebyggelse sett från ovan med Mälaren i bakgrunden. Foto: ASEA, Vlm-ASEA Z 4122.

■ 4.5 Funktionalismen introduceras genom livsmedelsindustrin

Livsmedelsindustrin etablerade sig tidigt i Västerås med kvarnar, bryggerier och tobaksfabriker. År 1918 etablerades Aktiebolaget Hakon Swenson, blivande ICA, i Västerås. Sveriges första konsumvaruhus och Hennes butik (senare H&M) öppnade i Västerås på 1930- och 40-talen.

Den renodlade funktionalismen introducerades i Västerås genom två fabriksbyggnader vid Pilgatan. Eric Rockström för Kooperativa Föreningens arkitektkontor ritade 1930 först en charkuterifabrik och sedan ett bageri i renaste funktis. Byggnadskropparna hade slätputsade ljusa ytor utan ornering och fönster var oregelbundet placerade.

■ 4.6 Bostadsbyggandet under modernismen

På Herrgärdet byggdes ett funktionalistiskt flerbostadshusområde med ljusputsade lamellhus parallellt placerade och med balkonger och glasade trapphus 1928-1945. Kristiansborg, Iggebygdet, Blåsbo och Stallhagen är även exempel på områden där bebyggelse bredde ut sig med villor och mindre flerbostadshus på 1930-talet. De byggdes dels i en slags funktionalism med tradition och dels i utpräglad funktionalistisk stil. I Stallhagen var byggnaderna påkostade. I flera fall besparades mindre grönområden i anslutning till bebyggelsen där stigar ordnades.

Lamellhus fortsatte att byggas under 1940- och 1950-talet, i Jakobsberg, Västermalm, Aroslund och Kristiansborg. Flerbostadshusen uppfördes antingen enskilt eller i liten grupp med likartad utformning. Terrängen kunde vara kuperad och träd besparades mellan husen. Nu inleddes även tiden då områden som bebyggs av byggnadsföreningar kring sekelskiftet 1900 kompletterades och sanerades. I Norrmalm, Karlsdal och Västermalm revs stora delar av bebyggelsen och nya byggnader uppfördes. I Jakobsberg, Lustigkulla och Blåsbo revs viss bebyggelse och större tomter styckades av för ny villabebyggelse. Många av villorna ritades av lokala arkitekter.

■ Lamellhus på Herrgärdet i ljusgul puts. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4724.

■ 4.7 Ett modernistiskt centrum med handeln i fokus

Västerås innerstad är ett av landets främsta exempel på den svenska efterkrigstidens genomgripande stadsplanering och citysanering. Under den högindustriella perioden 1930-1970 fördubblades nästan stadens befolkning och nya stadsdelar växte fram i snabb takt. Västerås centrum ansågs föråldrat. Plats behövdes för byggnader som främjade utveckling av handeln och den ökande bilismen. Västerås blev en föregångsstad beträffande trafikplanering med breda gator, tunnelsystem under centrumkärnan och en ringled runt centrum. Stora varuhus med gallerior kom att dominera gatubilden.

Västerås fick ett modernistiskt centrum av ovanligt hög kvalitet. Flera av husen är byggda av påkostade material som marmor, granit, tegel, betong och glas och utformningen håller hög klass. Kända arkitekter anlätades och det satsades på offentlig konst. Genom försäljningen av Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg till staten frigjordes medel och 1944 bildades Västerås kulturfond. Pengar ur fonden användes för att bekosta konstverken.

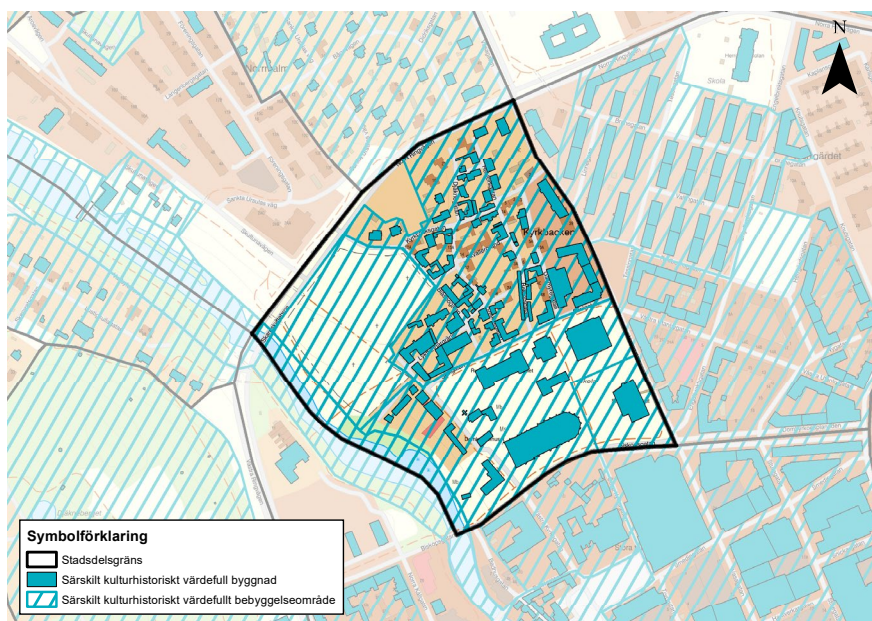
På 1980-talet och framåt har det byggts höga och karaktärsskapande byggnader i post- och nymodernistisk stil i stadskärnan. Exempel är varuhuset Gallerian, Skrapan och VLT-huset.

■ Västerås har ett modernistiskt centrum av ovanligt hög kvalitet där husen är byggda med påkostade material som marmor, granit, koppar, betong och glas och utformningen håller hög klass.
Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4253.

5. Kyrkbacken

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden och byggnader inom stadsdelen Kyrkbacken.

■ 5.1 Om stadsdelen

Beskrivning och historik

Stadsdelen Kyrkbacken ligger i centrumkärnans nordvästra del innanför Ringvägen. I väster rinner Svartån. Svartåns mynning ut i Mälaren var en strategisk och gynnsam plats för anläggandet av en medeltida stad. Intill Svartån ligger de äldre kyrkogårdarna Wallinska kyrkogården från 1818 och Björlingska kyrkogården från 1856. Den östra, Wallinska kyrkogården, är den äldsta bevarade begravningsplatsen i Västerås. Kyrkogårdarna ger ett avskärmat intryck genom järnstaket och få entréer. Delar av kyrkogårdarna har en parkliknande karaktär.

Norr i stadsdelen finns en tätbebyggd, småskalig och individuellt utformad bostadsbebyggelse som kallas för Kyrkbacken. Området består av smala gränder i kullersten, en och annan småskalig platsbildning samt en grön park. Byggnaden med fasader i faluröd träpanel eller ljus puts ligger i liv med gatan och ingång sker från gårdsidan. Dagens gatunät och tomtindelning överensstämmer i stort med vad de äldsta källorna från medeltiden visar. Området var fram till 1800-talets senare hälft ett fattigt område placerat på en höjd, därav den enkla bebyggelsen. Dagens byggnader är från 1700-, 1800-, och 1900-talet och dess åldersspridning ger området ett varierat utseende. Nya byggnader har anpassats till den äldre bebyggelsen.

Kyrko- och skolområdet kring domkyrkan med Rudbeckianska gymnasiet ligger i stadsdelens södra del. Området består av ett antal medeltida byggnader såsom Proban, Domkapitelhuset och Biskopsgården. Västerås domkyrka i tegel stod klar 1271, men det nuvarande utseende fick den vid 1400-talets mitt. Domkyrkoplatsen vid domkyrkans västgavel är troligen stadens äldsta bevarade platsbildning. I slutningen ner mot ån finns ett antal ekonomibyggnader som är viktiga för områdets karaktär.

Under 1600-talet utvecklades skolväsendet i Sverige. Biskop Johannes Rudbeckius grundade i Västerås Sveriges första gymnasium 1623. Dagens Rudbeckianska gymnasiet består av fyra storslagna skolbyggnader från 1852–1952 omgivna av asfalterade ytor med högre lövträd.

■ I Kyrkbackens norra del finns det medeltida gatunätet till stor del bevarat. Bebyggelsen är småskalig, tätbebyggd och individuellt utformad. Här syns faluröda timrade byggnader med tegeltäckta sadeltak. Foto: Vlm-vasek-1464.

Riksintresset Västerås

Kyrkbacken ligger inom riksintresse för kulturmiljövården i Västerås stad [U 24] och omfattas av motiveringen ”Stadslandskap med stadsmiljöer präglade av medeltida strukturer” och ”betydelsen som stiftsstad, skolstad och residensstad”.

Uttryck: Domkyrkan och omgivande medeltida gatustrukturer samt byggnader så som Proban, Domkapitelhuset, Biskopsgården och tillhörande ekonomibyggnader.

Kyrkbackens medeltida gatu- och tomtstruktur med småskaliga bebyggelsemiljöer.

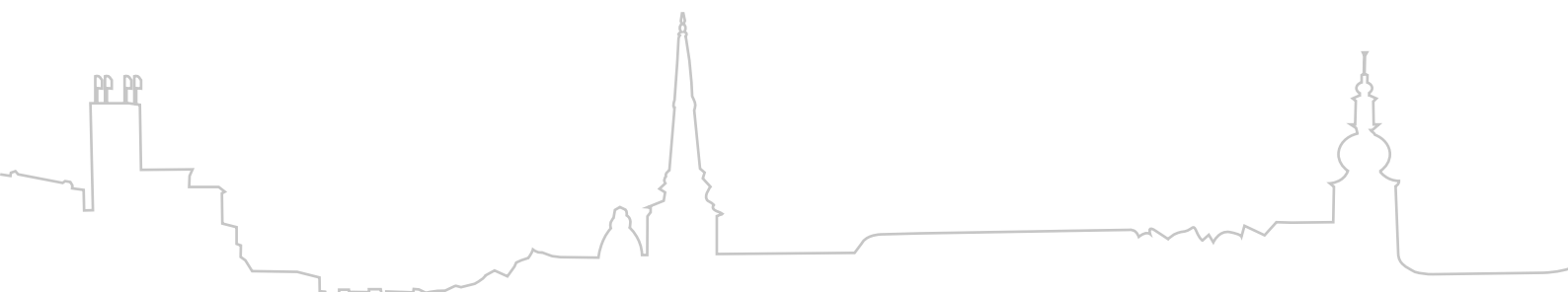
Skolmiljöerna Herrgårdsskolan, Rudbeckianska skolan, Djäknebergsskolan, Zimmermanska skolan (Växhuset) och Fryxellska skolan med deras olika arkitekturstilar som berättar om sin tids ideal samt betydelse av skola och utbildning.

Byggnadsminnen

Västerås biskopsgård (Hagbard 4) och Domkapitelhuset och Lektorsgården med Domkapitlets annex (Domkyrkan 1).

Kyrkliga kulturminnen

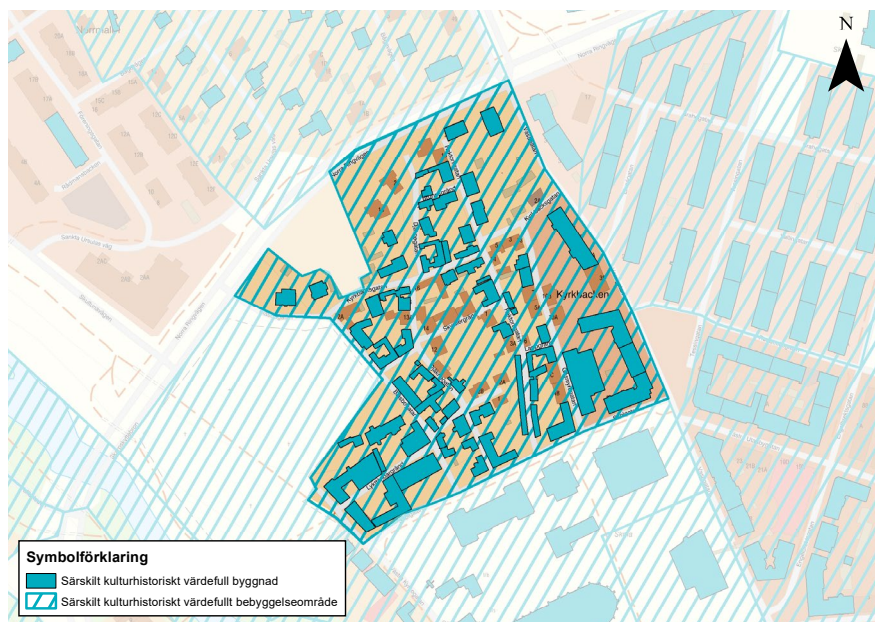
Västerås domkyrka (Domkyrkan 1).

■ 5.2 Kyrkbackens norra del

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Kyrkbackens norra del.

Beskrivning och historik

Kyrkbackens medeltida invånare var präster och borgare som bodde söder i området. Hantverkare, soldater, slaktare med flera bodde längre norr i området. Gatunätet och tomtindelning var likt dagens. Bostadshus och uthus i trä var småskaliga.

På 1870-talet fanns planer på att dela in bebyggelsen i området i rätvinkliga byggnadskvarter. I 1902 års stadsplan ansågs området som ett förnyelseobjekt och fick där en planerad storstilad, barockinspirerad utformning. Kyrkbacken fick som tur var stå orörd tack vare häradshövdingen Claes Uggla.

I saneringsplanerna för centrum blev Kyrkbacken tidigt undkommen omvandling. År 1945 lades byggnadsförbud på Kyrkbacken för att bevara dess kvartersstruktur. År 1956 uppfördes Kyrkbacksgården efter ritningar av arkitekt Nils Tesch. Byggnaden framhölls som ett modernt tillskott anpassad i skala och material till den befintliga miljön. Principerna blev allmängiltiga för Kyrkbacken och en plan som skyddade områdets form men som avsåg att sanera för boende godkändes 1964. Staden köpte kontinuerligt upp fastigheter på Kyrkbacken, som därefter uppläts på tomträtt. Kyrkbacken som vid tiden delvis hade förslummats kom att genomgå en upprustning och modernisering med anpassning efter områdets äldre struktur, skala och karaktär.

Byggnaderna på Kyrkbackens norra del är individuellt utformade och består mestadels av småskalig träbebyggelse med tomter som är relativt små. Smala gränder med kullersten, några småskaliga platsbildningar, samt en grön park finns i området. Flera byggnader har fasader av falurött timmer eller träpanel och vissa är putsade/reveterade i ljusa kulörer. Byggnader ligger i liv med gatan och ingång sker ofta från gårdssidan. Staket och plank omgärdar ofta gårdarna. Det finns många uthusbyggnader varav flera äldre stall och ekonomibygnader. Byggnaderna härrör från 1700-, 1800- och 1900-talen och gatunätet är medeltida.

■ Bostadsbebyggelse i kullerstensgränd från 1973. Byggnaden har modern utformning med fasader av svartmålad träpanel och orangeröda fönsterbågar (Fabian 10). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4037.

Värdebeskrivning

Området har ett bevarat gatunät och en tomtindelning som härrör från medeltiden. Ända till 1800-talets senare hälft var området stadens utkant mot norr. Bostadshusen representerar tre sekel, det vill säga 1700-, 1800- och 1900-talen. Bebyggelsen består mestadels av småskalig och individuellt utformad träbebyggelse med byggnader i linje med gatan, uthus på gården, små tomter och smala kullerstensgränder. Bebyggelsen berättar om olika levnadsförhållanden. Främst berättar den om samhällets lägre sociala skikt och om dåtidens byggnadstekniker och material. Senare tillägg har anpassats efter befintlig bebyggelse men andas även något av sin egen tid. Bebyggelsemiljön har ett miljöskapande värde i stadsrummet.

Viktiga karaktärsdrag

- Bevarat medeltida gatunät.
- Byggnader i gatuliv och innergårdar som omgärdas av plank.
- Hela bebyggelsemiljöer med bostadshus, uthus och gårdshus.
- Tätbebyggd småskalig individuellt utformad bostadsbebyggelse.
- Kullerstensgränder.
- Små tomter med gårdshus.
- Faluröda träfasader och reveterade fasader.
- Träfönster med spröjs.
- Tegeltäckta sadeltak.
- Timmerstommar.
- Ursprungliga fönster och dörrar.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Småskalig faluröd timrad bebyggelse. Till fastigheten hörde två bostadshus och en liten ladugård (Galle 10).
Foto: Vlm-vasek-1543.

■ Putsad byggnad från 1700-talet som länge var delad i två lägenheter. Fönstren har äldre kloformade fönsterbeslag av 1700-talstyp (Finn 13).
Foto: Vlm-vasek-1492.

■ Byggnad som gjordes om från stall till handelsbod i slutet av 1800-talet. Byggnaden har en våning, putsade fasader i ockrakulör och tegeltäckt sadeltak och inrymmer sedan 1990-talet en violinateljé (Gad 3).
Foto: Vlm-vasek-1583.

■ Modernistisk villa från 1970-talet på Kyrkbacken med gula fasader och brunmålade spröjsade fönster.
Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4059.

■ Falurödfärgat rött timmerhus med inklädda knutbrädor i en våning med tegelbeklätt sadeltak invid kullerstengata på Kyrkbacken.
Foto: Vlm-vasek-1526.

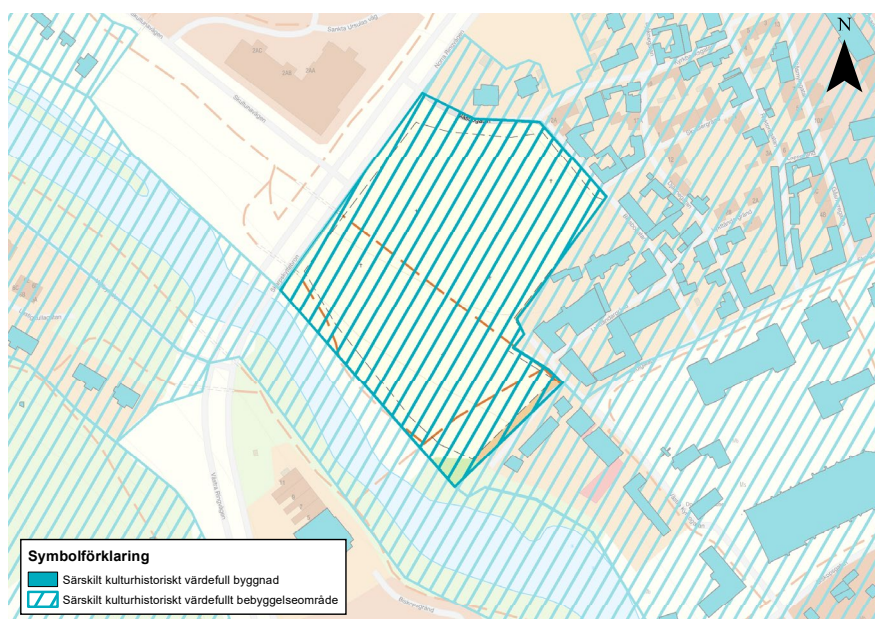

■ Kullerstengata på Kyrkbacken med den karaktäristiska småhusbebyggelsen med hus byggda över tid i olika stil, fasadmaterial, våningsantal och kulörer.
Foto: Vlm-vasek-1389.

■ 5.3 Wallinska kyrkogården och Björlingska kyrkogården

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde..

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Wallinska kyrkogården och Björlingska kyrkogården.

Beskrivning och historik

De två kyrkogårdarna vid Svartån är delade genom den före detta Skultunavägen. Den övre heter Wallinska kyrkogården och den nedre Björlingska kyrkogården. Ingen av kyrkogårdarna används aktivt idag. De ger ett avskärmat intryck genom järnstaket och få entréer. Delar av kyrkogårdarna har karaktären av park och det finns planterade höga lövträd och alléer.

Den övre, Wallinska kyrkogården, är den äldsta bevarade begravningsplatsen i Västerås. Den invigdes 1818. Att begravningsplatsen lades utanför stadskärnan var nytt på den tiden. Fram till början av 1800-talet hade gravsättningar ägt rum antingen på en kyrkogård i nära anslutning till en kyrka eller inne i själva kyrkan.

Värdebeskrivning

Kyrkogårdarna har ett högt kulturhistoriskt värde som Västerås gamla kyrkogård. Kyrkogårdarna har väl bevarade gravvårdar som är relativt glest placerade. Den omges av ett järnstaket med grindstolpar av huggen sten samt en parkliknande karaktär med höga lövträd och alléer. Detta är egenskaper som var typiska för 1800-talets kyrkogårdar i städerna. Kyrkogårdarna berättar om innerstadens utbredning under 1800-talet. Då anlades de utanför stadskärnan i enlighet med dåtidens stilideal. Miljön utgör ett öppet och grönt inslag i stadsrummet i närheten av Svartån.

Viktiga karaktärsdrag

- Äldre gravvårdar relativt glest placerade.
- Järnstaket med grindstolpar av huggen sten.
- Öppna gräsytor.
- Kullerstensbelagda gångar.
- Äldre planterade lövträd, alléer.
- Stentrappa.

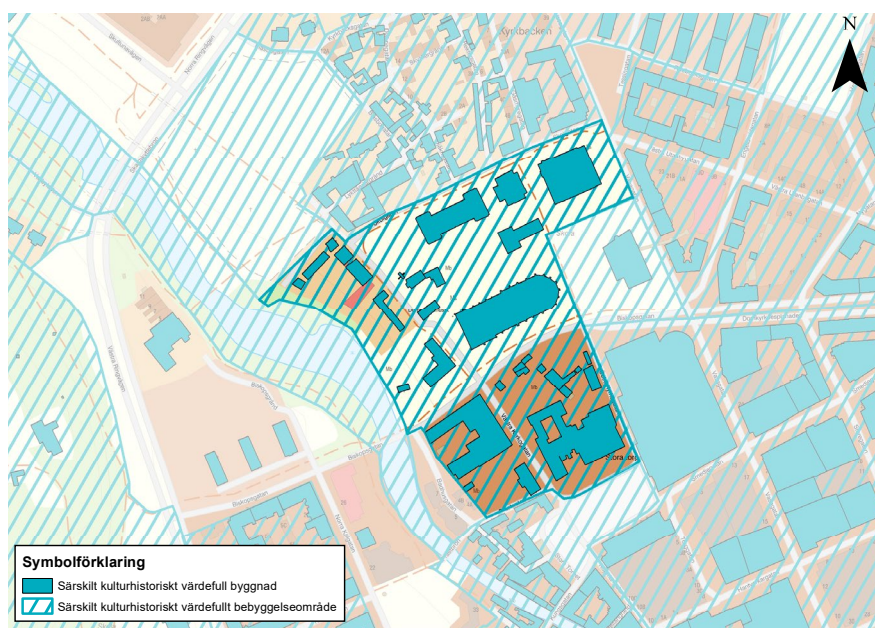

■ Större lövträd, öppna gräsytor, äldre gravvårdar omringade med staket av järn. Foto: Vlm-vasvb-0019.

■ 5.4 Kyrko- och skolområdet kring domkyrkan

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Kyrko- och skolområdet kring domkyrkan.

Beskrivning och historik

Området ligger i stadsdelen Kyrkbackens södra del och sträcker sig in i Centrum. En stor del av bebyggelsen har koppling till kyrkan och utbildning. Flera byggnader och platser har anor från medeltiden, exempelvis den trekantiga domkyrkoplatsen vid kyrkans västgavel som antagligen är stadens äldsta bevarade platsbildning.

Västerås domkyrka uppfördes på 1200-talet, men det nuvarande utseende fick den vid 1400-talets mitt. Sedan mitten av 1400-talet anses biskopen ha bott på platsen mitt emot domkyrkan i den så kallade biskopsgården. Faluröda timrade uthuslängor fungerade som biskopens stallar. Domprostgården söder i området har fungerat som bostad för kyrkoherdar eller domprostar sedan början av 1600-talet. Domkapitelhuset ligger nordväst om domkyrkan och inrymde ursprungligen prästseminarium och det så kallade pedagogiet. Lektorsgården uppfördes efter stadsbranden 1714. År 1916 sammanfogades den med Domkapitlets annex, ritat av arkitekt Erik Hahr. Ett modernt inslag i området är Västerås stiftskanslis tillbyggnad som stod färdig 2018.

Under 1600-talet utvecklades skolväsendet i Sverige. Biskop Johannes Rudbeckius grundade i Västerås Sveriges första gymnasium 1623. Gymnasiets lärarkår var knuten till domkapitlet och skolans främsta uppgift var att utbilda präster. År 1632 startade Rudbeckius en utbildning för flickor men som efter en kort tid lades ned. Det lilla stenhuset söder om domkyrkan kallas för Proban och är en av Västerås medeltida byggnader. Fram till början av 1800-talet fungerade det som häkte för gymnasiets elever, men även för lärare eller präster.

Rudbeckianska gymnasiet består av fyra stora skolbyggnader från 1852-1952. De är omgivna av asfalterade ytor med höga lövträd. Den gamla huvudbyggnaden ritades 1852 av arkitekt Pehr Johan Ekman i nyklassicistisk och empirestil. Skolans yngsta byggnad är Hallskolan som är ritad av arkitekt Sven Ahlbom och stod klar 1952. Hallskolan har en modern arkitektur.

Inom området ligger ytterligare två kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Dels Västerås stadshotell, efter ritningar av arkitekt Erik Hahr och invigt 1907. Samt Gamla post-, riksbanks- och telegrafhuset, invigd 1911 och ritat av arkitekt Erik Lallerstedt.

■ Rudbeckianska gymnasiet, ritad i nyklassicistisk och empirestil 1852 av arkitekt Pehr Johan Ekman. Byggnaden i två och en halv våning har fasader i gul slätputs och svart plåttäckt tak (Domkyrkan 2). Foto: Vlm-vasek-1418.

Värdebeskrivning

Området har under lång tid fungerat som maktcentra för religion och skolväsende och är det än idag. Området har en stor mängd byggnader med koppling till kyrkan och skola. De är placerade kring kyrkan och har få tillägg av annan typ av bebyggelse. Sammantaget gör det bebyggelsemiljön unik och kulturhistoriskt värdefull. Dessutom har ett flertal byggnader medeltida ursprung. Senare tillägg har utförts av hög kvalitet och genom att många av byggnaderna är väl bevarade ger miljön även en förståelse av verksamheternas utveckling. Det ger även en förståelse för olika tiders byggnadstekniker och utformningsideal. Området har stämningsfulla och arkitektoniska egenskaper. Exempelvis genom kullerstensgator, höga lövträd och storslagna byggnader utförda med hög ambition. Det har ett högt miljöskapande värde för västeråsarna.

Viktiga karaktärsdrag

- Byggnader med koppling till kyrka och skola.
- Kullerstensgator.
- Den trekantiga domkyrkoplatsen.
- Höga lövträd.
- Byggnader utförda med hög ambition bland annat i nyklassicistisk, empirestil, nationalromantisk och modern stil.
- Slät eller spritputsade ljusa fasader.
- Fasader av faluröd locklistpanel.
- Tegeltäckta eller plåttäckta tak.
- Grunder av huggen sten eller natursten.
- Korspostfönster eller småspröjsade fönster.
- Ekonomibyggnader i faluröda träpanelade eller putsade fasader.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Biskopsgården i två våningar med de äldsta delarna från medeltiden. Byggnaden har slätputsade gula fasader och valmat sadeltak täckt av enkupigt tegel (Hagbard 4). Foto: Vlm-vasvb-0008.

■ Domkapitelhuset med anor från medeltiden. Byggnaden i två våningar har grund av natursten, fasader av grå spritputs, småspröjsade vitmålade fönster och tegeltäckt säteritak (Domkyrkan 1). Foto: Vlm-vasvb-0015.

■ Gråputsade Domkapitlets annex från 1916. I fonden faluröda lektorsgården som uppfördes efter stadsbranden 1714 (Domkyrkan 1). Foto: Vlm-vasek-1424.

■ Nya annexet till Rudbeckianska gymnasiet i nationalromantisk stil med inslag av jugend stod färdigt 1915. Byggnaden har fasader av ljus spritputs, småspröjsade fönster och tegeltäckt brutet valmat tak (Domkyrkan 2). Foto: Vlm-vasek-1422.

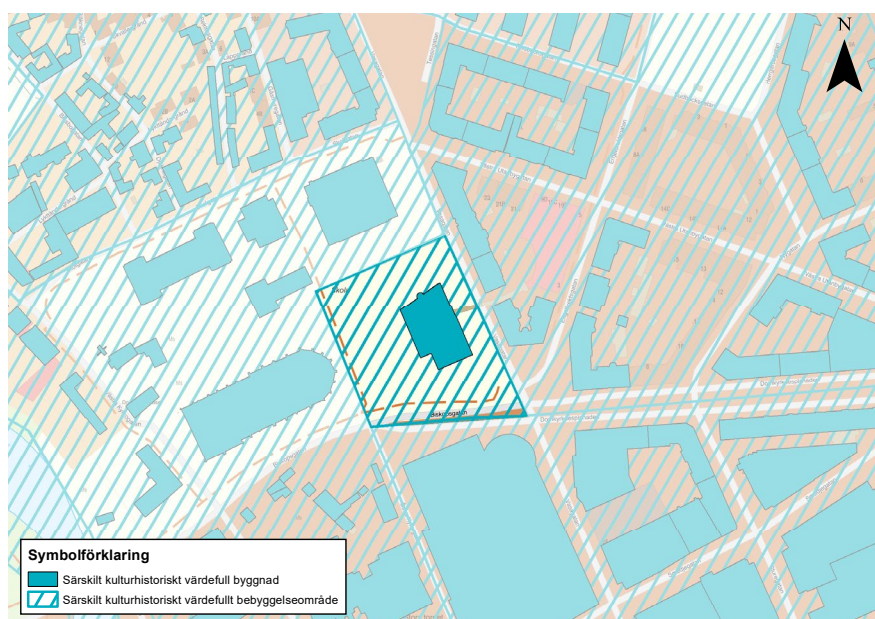
■ Hallskolan vid Rudbeckianska gymnasiet från 1952 i modern stil. Byggnaden i tre våningar har fasader av grå slätputs, plant tak, horisontella rader av fönster, byggnadsdetaljer i sten och dörrar av trä med glasrutor (Domkyrkan 2). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4106.

■ Entrédörrar av trä med glasrutor och omfattning i rödaktig sandsten på Hallskolan vid Rudbeckianska gymnasiet (Domkyrkan 2). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4105.

■ 5.5 Botaniska trädgården och Västerås stadsbibliotek – särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Botaniska trädgården och Västerås stadsbibliotek.

Beskrivning och historik

Botaniska trädgården och Västerås stadsbibliotek ligger i sydöstra delen av stadsdelen Kyrkbacken. Johannes Rudbeckius gav dansken Mäster Erasmus i uppgift att utveckla en gymnasieträdgård som kom att bli Sveriges första. År 1714 ödelades dock trädgården av en brand och låg därefter orörd fram till mitten av 1700-talet. Då anlade Andreas Carlbaum, en av Carl von Linnés lärjungar, en Hortus Botanicus vilket är en sorts botanisk trädgård/örtträdgård för läkare och apotekare på platsen. Under mitten av 1800-talet utvecklades trädgården till en utpräglad botanisk trädgård.

Trädgårdens nuvarande utseende fick den i samband med stadsbibliotekets uppförande och tillbyggnaden av Rudbeckianska skolan. Parken byggdes då om och marken terrasserades, växterna flyttades och äldre träd och buskar fälldes. För utformningen av trädgården stod arkitekt Sven Ahlbom och trädgårdsarkitekt Ingemar Blomquist. Tegelmuren med mosaikpartier som omgärdar Botaniska trädgården har Sven Ahlbom ritat och på utsidan finns formsatt tegel av K.G. Lindholm.

Västerås stadsbibliotek ritades av stadsarkitekt Sven Ahlbom och invigdes 1956. Ursprungligen bestod den av två förskjutna byggnadskroppar. En lägre ljus putsad del med glasad vägg som innehöll läsesalar och utställningsrum, och en högre del som har en sluten form. Fasadteglet är handslaget Veberödsteegel som togs fram för att knyta an till domkyrkan som ligger bredvid. En tillbyggnad av hög kvalitet har senare utförts.

Byggnaden är en av de mest utsmyckade i Västerås. Fasaderna är prydda med en serie av 31 inmurade motiv, gjorda av Västeråsskulptören K G Lindholm. På den södra fasaden finns en madonnabild i relief skapad av Edvin Öhrström. Fasaden mot Vasagatan har en stor mosaik i bland annat glas, granit och pärlemor gjord av Erland Melanton. Motivet är abstrakt men till vänster finns bokstäverna s, h, och k vilket motsvarade de politiska partier som satt i fullmäktige vid bibliotekets tillkomst. Interiört finns verk av konstnärerna Birger Halling och Esaias Thorén med flera. Hallings stora muralmålning dominerar Ljushallens norra vägg. Målningen innehåller bilder från Västmanland, den berättar också om olika tecken och bokstävers uppkomst.

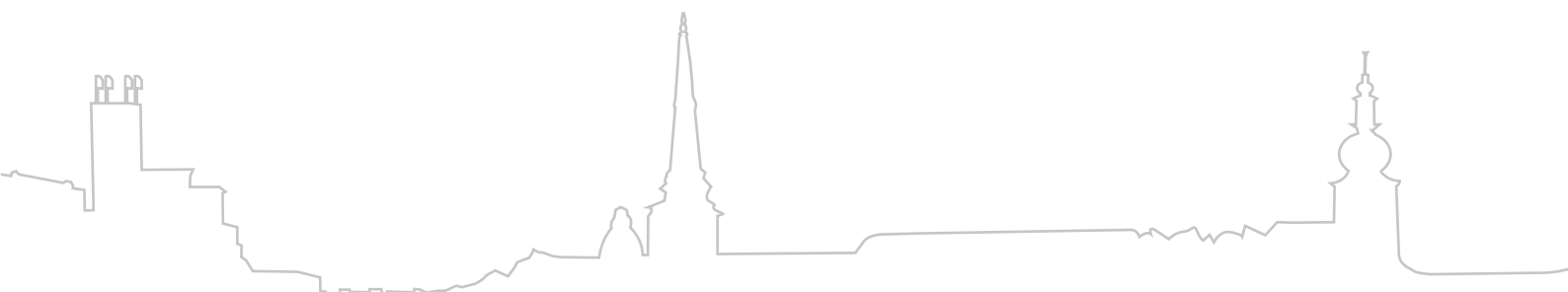
■ Stadsbibliotekets slutna fasad av handslaget rött Veberödsteegel med konstverk som är integrerade i byggnaden (Heimer 5). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4002.

Värdebeskrivning

Den botaniska trädgården har en historia som går tillbaka till 1600-talet som Sveriges första gymnasieträdgård. Dess nuvarande utseende fick det under mitten av 1900-talet i samband med att närliggande bibliotek och hallskola uppfördes. Trädgården samspelar i tidsenlig utformning med biblioteket och de bildar tillsammans en värdefull bebyggelsemiljö. Stadsbiblioteket har höga arkitektoniska och konstnärliga värden bland annat genom dess stora antal konstverk integrerade med byggnaden. Stor satsning på konst i offentliga byggnader är typiskt för uppförandetiden. Byggnadens utformning har gjorts med tanke på dess funktion, en sluten form för att visa på en säker förvaringsplats. Även med anpassning till närliggande värdefull miljö kring domkyrkan, bland annat med bibliotekets fasader av handslaget rött tegel likt domkyrkans fasadmaterial. Placeringen i området där maktcentra för kyrka och utbildning har funnits sedan medeltiden knyter väl an till bibliotekets funktion. Området har stämningsfulla, arkitektoniska och kulturhistoriskt värdefulla egenskaper genom kullerstensgator, höga lövträd och monumentala byggnader utförda med hög ambition. Det har ett högt miljöskapande värde för västeråsarna.

Viktiga karaktärsdrag

- Botanisk trädgård på samma plats som det länge legat en trädgård.
- Mur kring trädgården med samma konstnärliga utformning som finns på stadsbibliotekets fasader.
- Ett stort antal konstverk i Stadsbiblioteket och Botaniska trädgården.
- Stadsbibliotekets höga arkitektoniska värden genom bland annat proportioner, fasadmaterial som handslagen Veberödstege och ljus putsad fasad, glaspartier och balkong med smidesdetaljer.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

- Botaniska trädgården med planteringar och grusgångar. Bakom syns stadsbibliotekets tillbyggnad med fasad i vit puts och rundat glasparti. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4000.

- En av bibliotekets ingångar vid en vitputsad byggnadsdel med stort glasparti och balkong med dekorativt smidesräcke (Heimer 5). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4025.

- Stadsbibliotekets tegelfasad är utsmyckad med 31 inmurade motiv,- utformade av västeråsskulptören K G Lindholm 1956 (Heimer 5). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4001.

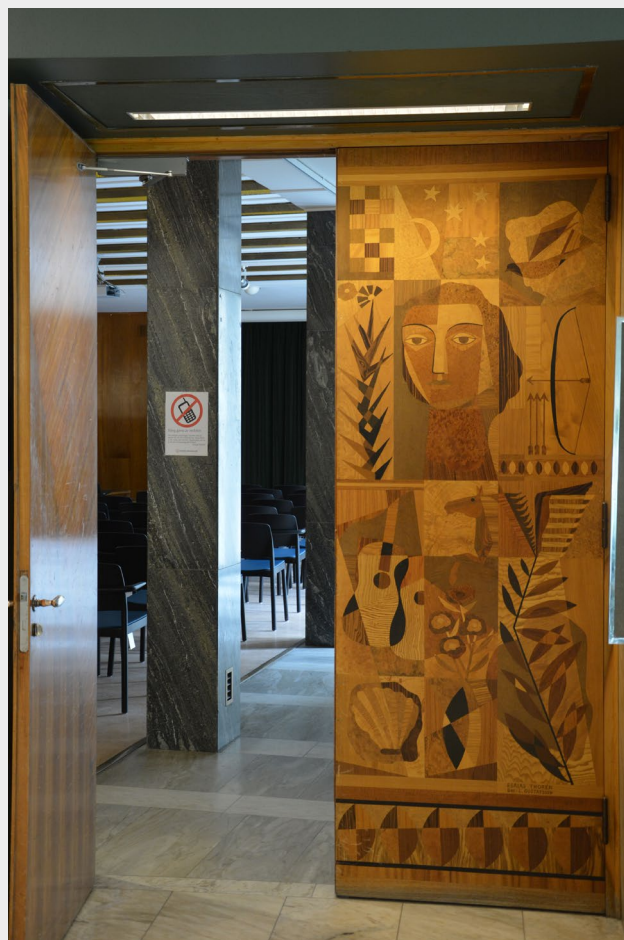
■ Vägghmosaik med abstrakt motiv i bland annat glas, granit och pärlemor gjord av Erland Melanton 1956 (Heimer 5). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4020.

■ Väggmålning av Birger Halling 1955 (Heimer 5). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4344.

■ Konstverket Maria i relief i byggnadens fasad, skapad av Edvin Öhrström 1955 (Heimer 5). Foto: Vlm-vasek-1359.

■ Intarsian Poeten och hans musa skapad av Esaias Thorén 1955 på dörr in till Hörsalen (Heimer 5). Foto: Vlm-vasek-1352.

■ 5.6 Åpartiet med trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talen

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

En del av området ligger inom stadsdelen Kyrkbacken. Läs rapporten *Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad - delområde centrala innerstaden, stadsdelen Centrum* för information.

■ 5.7 Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Kyrkbacken

Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Byggnaden bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

Fastigheter med särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader

På nedanstående fastigheter finns en eller flera byggnader som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

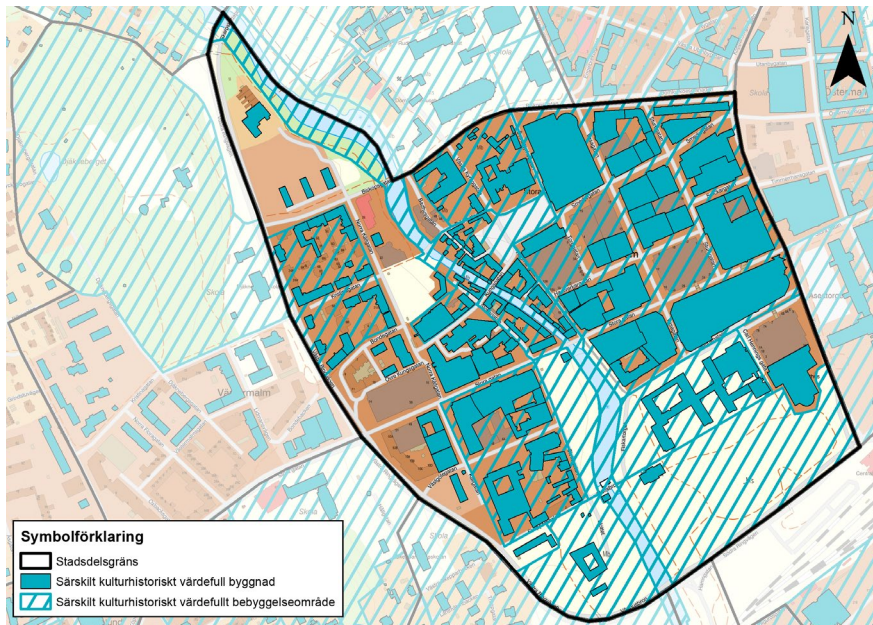
• Domkyrkan 1	• Finn 6	• Galle 1
• Domkyrkan 2	• Finn 10	• Galle 2
• Fabian 7	• Finn 11	• Galle 9
• Fabian 8	• Finn 13	• Galle 10
• Fabian 10	• Finn 14	• Georg 5
• Fabian 11	• Frans 6	• Georg 6
• Fabian 12	• Frans 7	• Gere 5
• Felix 5	• Frans 8	• Gere 7
• Felix 7	• Frans 12	• Gere 8
• Felix 11	• Frans 13	• Gerhard 8
• Felix 14	• Frode 2	• Gert 2
• Ferdinand 8	• Frode 3	• Gisle 3
• Ferdinand 9	• Gabriel 4	• Gisle 4
• Ferdinand 10	• Gabriel 5	• Hagbard 3
• Fingal 8	• Gad 3	• Hagbard 4
• Fingal 9	• Gagne 1	• Heimer 5
• Fingal 10	• Gagne 2	
• Fingal 11		

6. Centrum

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden och byggnader inom stadsdelen Centrum.

■ 6.1 Om stadsdelen

Beskrivning

Stadsdelen Centrum består av Västerås innerstads stadskärna och avgränsas i söder och väster av Ringvägen och i norr och öster av områdena Kyrkbacken, Herrgårdet och Östermalm. Centralt i området rinner Svartån i nord-sydlig riktning.

I Centrum finns bebyggelse från medeltiden fram till idag. I stadsdelen finns olika typer av bebyggelse, som till exempel kontors- och butiksbebyggelse samt bostadsbebyggelse. Vid domkyrkan finns några medeltida byggnader, bland annat Proban som har fungerat som häkte. Västerås slott med omkringliggande park ligger söder i området. I närheten finns Vasaparken och Stadsparken med Svartåns kraftverksdamm och turbinhus. Här är offentliga byggnader för samhällsservice och kulturverksamhet placerade.

Längs Svartån och vid Bondtorget ligger småskalig stadsbebyggelse som äldre hantverks-, handels- och borgargårdar. I anslutning har rekreationsstråk med siktlinjer över vattnet ordnats. Vid Stora Torget finns stadshotellet och post- och televerkets hus från sekelskiftet 1900.

I stadskärnan finns en enhetlig modernistisk bebyggelse från 1950-1970-talen. Trafikseparering med tunnelsystem under centrumkärnan har gett möjlighet till att skapa torg för folkliv. Stora varuhus med gallerior och parkeringshus upptar hela kvarter. I centrum finns modernistiska offentliga- och kontorsbyggnader däribland Västerås stadshus med strama stenfasader och karaktäristiskt klocktorn och polishuset med repetitiva betongfasader. Byggnaderna och miljöerna har ofta smyckats med konstverk.

■ Västerås stadshus med strama stenfasader och karaktäristiska klocktorn (Dominikanerklostret 5).
Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4668.

Historik

De äldsta idag kända spåren efter staden finns i Stadsparken och är delar av en tomt med bebyggelse från 900-talet. Svartåns mynning i Mälaren var en strategisk och gynnsam plats för anläggandet av en medeltida stad. Domkyrkan, Västerås slott och ett dominikanerkloster byggdes under 1200-talet och utgjorde då stadens maktcentra.

Vid mitten av 1600-talet genomfördes en förändring av stadens medeltida planlösning till en mer rätvinklig. På 1720-talet började gurkor att odlas i nuvarande Vasaparken. Odlingen av gurkor populariserades och snart blev Västerås saltgurkor kända i hela landet. Under 1700-talet startade flera tidiga industrier i staden, bland annat tobaksindustrier, garverier, yllefabrik och siden- och linnetryckeri.

På 1890-talet grundlades flera storindustrier, som Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget (senare ASEA) och Nordiska Metallaktiebolaget (senare Svenska Metallverken). Människor flyttade in till staden för att arbeta. Industriföretagen uppförde stora industribyggnader och byggde även bostäder för sina arbetare.

Livsmedelsindustrin etablerade sig tidigt i Västerås, bland annat med kvarnar och bryggerier. År 1917 etablerades Aktiebolaget Hakon Swenson, blivande ICA, i Västerås. Den första konsumbutiken i Västerås öppnades 1927. Sveriges första Hennes-butik, senare H&M, öppnade på Smedjegatan 1947.

Västerås innerstad är ett av landets främsta exempel på den svenska efterkrigstidens genomgripande cityomvandling. Småskalig äldre bebyggelse revs för att ge plats åt nya affärshus, varuhus och parkeringshus på 1950- 1970-talet. Detta för att främja utvecklingen av handeln och den ökade bilismen. Varuhusen ritades av kända arkitekter och uppfördes i material av hög kvalitet. Under jord byggdes en varutunnel och parkeringshus.

■ Stort modernistiskt kontorshus i korsningen Stora Gatan och Vasagatan. Byggnaden har fasader i rödbrun glaserad chamotte och i nordöstra hörnet finns konstverket Stenblomma av Tadeusz "Teddy" Sempinski. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4184.

Riksintresset Västerås

Centrum ligger inom riksintresse för kulturmiljövården Västerås [U 24] och omfattas av motiveringen ”Stadslandskap med stadsmiljöer präglade av medeltida strukturer, reglering under 1600-talet” och ”centrumområde som visar modernismens centrumomvandling från ca 1950-tal-1970-tal”.

Uttryck: Centrumområde med enhetlig modernistisk bebyggelse från 1950–1970-talen, konstnärlig utsmyckning inom och intill byggnaderna, stora varuhus med gallerior och parkeringshus som en del av det modernistiska idealet samt trafikseparering med tunnelsystem under centrumkärnan som gett möjlighet till att skapa torg för folkliv och kulturarenor. Modernistiska offentliga- och kontorsbyggnader av hög arkitektonisk kvalitet så som Melkerkontoret med dess enhetliga och modernistiska glasfasad, Västerås stadshus med strama stenfasader och karaktäristiskt klocktorn, Västerås stadsbibliotek med tegelfasader och mosaikkonst samt polishuset med dess repetitiva betongfasader.

Byggnader som tydligt visar uppbyggnaden av samhällsservice kring sekelskiftet 1900, exempelvis stadshotellet, post- och televerkets hus och gamla tingshuset i dekorativ putsarkitektur.

Områden längs Svartån och vid Bondtorget med bevarad småskalig stadsbebyggelse inom äldre hantverks-, handels- och borgargårdar samt gröna rekreationsstråk och siktlinjer över vattnet.

Västerås slott med före detta stallbyggnad och uthus samt omgivande parkområde.

Svartåns kraftverksdamm med turbinhus och omgivande parkområde och offentliga byggnader för kontor, samhällsservice och kulturverksamhet som gestaltar miljön kring ån och dammen.

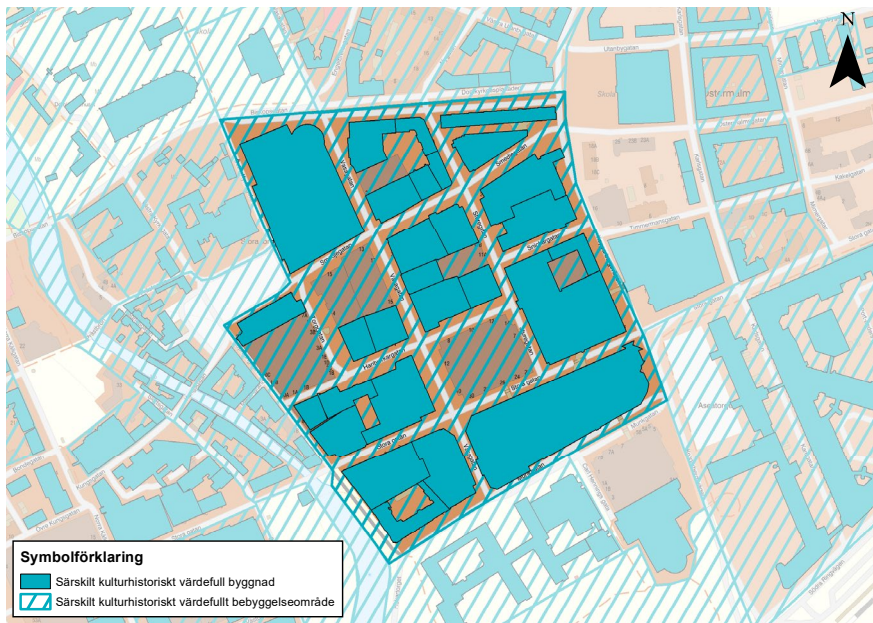
Byggnadsminnen

Sundinska huset med Korsvirkeshuset och IOGT-huset (Lovisa 2, 3 och 4), Västerås stadshotell (Proban 12), Gamla post-, riksbanks- och telegrafhuset (Jarl 1), Västerås slott (Olympia 3), Västerås kommunistergård med Proban och Sotarns tvättstuga (Proban 7 med flera), Västerås domprostgård (Jarl 2) och Repslagargården (Katarina 1).

6.2 Centrumkärnan med modern bebyggelse

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Centrumkärnan med modern bebyggelse.

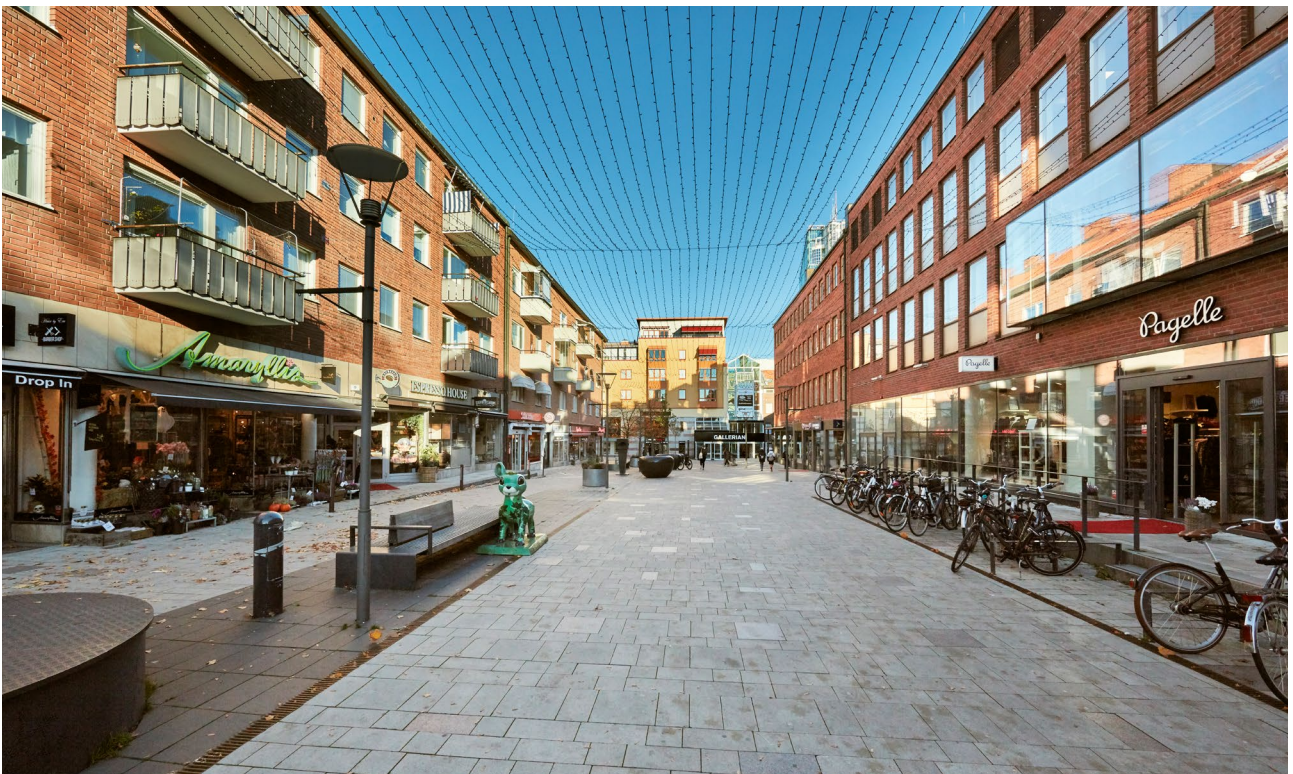
Beskrivning och historik

Under den högindustriella perioden 1930-1970 fördubblades nästan stadens befolkning och nya stadsdelar växte fram i snabb takt. I centrum fanns äldre småskaliga hus som flera var fallfärdiga och tätt byggda. Västerås centrum ansågs föråldrat. Plats behövdes för nya byggnader som främjade utvecklingen av handeln och den ökande bilismen. De äldre byggnaderna revs, hela kvarter bebyggdes och gator breddades. I stort sett bevarades gatunätet från 1600-talet och få nya gatusträckningar drogs. En ny gata var Torggatan och en bit på Sturegatans norra del tillkom. Kvarteren Mats och Martin slogs ihop till ett kvarter, kvarteret Mats.

Omvandlingen av Västerås stadskärna var i förhållande till andra städer i Sverige tidig och lyckad utifrån sina premisser, med målet att skapa en modern helhetsmiljö utan att lämna stora obebyggda tomter efter sig och att lösa trafikplaneringen på ett lämpligt sätt. Västerås blev en föregångsstad beträffande trafikplanering med breda gator, tunnelsystem under centrumkärnan och en ringled runt centrum. Stora varuhus med gallerior kom att dominera stadsbilden.

Västerås fick ett modernistiskt centrum av ovanligt hög kvalitet. Kända arkitekter anlätades och det satsades på offentlig konst. Genom försäljningen av Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg till staten frigjordes medel och 1944 bildades Västerås kulturfond. Pengar ur fonden användes för att bekosta konstverken. Västerås har idag en unik stadskärna med en sammanhållen karaktär av byggnader som präglas av ett modernt formspråk och är utsmyckade med konstverk. Flera av husen är byggda av påkostade material som marmor, granit, tegel, betong och glas och utformningen håller hög klass.

Under 1980-talet utvecklades ett gågatusystem och ett stadsrum för umgänge och folkliv skapades på Torggatan i anslutning till Stora Torget. Området fick många sittplatser för vila, fontäner och under sommaren används stadsrummet för ute-serveringar och evenemang. Gång- och cykelbana löper längs Smedjegatan. År 2012 invigdes ett promenadvänligt nytt Gå-City vid Torggatan, Hantverksgatan och del av Smedjegatan. Därmed försvann 1980-talets ombyggnad. Västerås fick 2013 utmärkelsen Årets stadskärna.

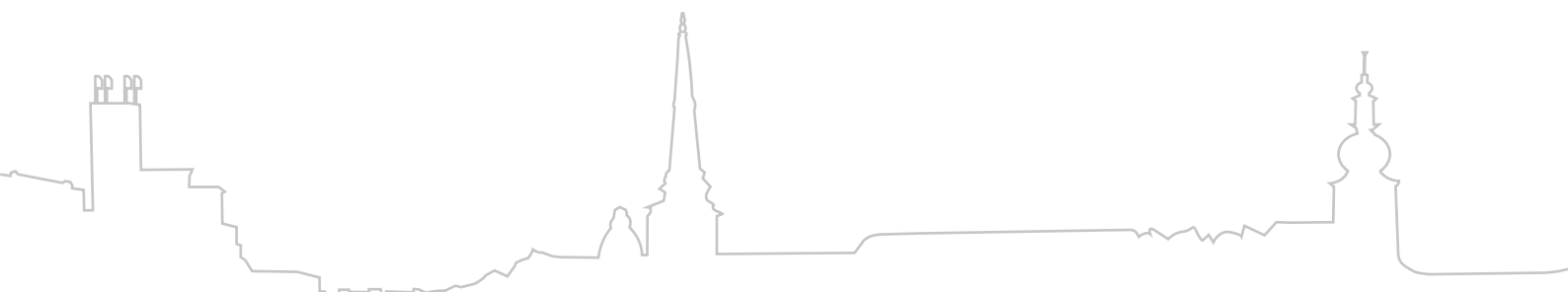
■ Gånggator mellan butikshusen på Hantverkargatan gjorda i början av 2010-talet. Byggnaderna har fasader av rött tegel. Fotograf Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4053.

Värdebeskrivning

Västerås innerstad är ett av landets främsta exempel på den svenska efterkrigstidens genomgripande stadsplanering och cityomvandling. Omvandlingen av Västerås stadskärna var i förhållande till andra städer i Sverige tidig och lyckad utifrån sina premisser, med målet att skapa en modern helhetsmiljö utan att lämna stora obebyggda tomter efter sig och att lösa trafikplaneringen på ett lämpligt sätt. Västerås har idag en unik stadskärna med en sammanhållen karaktär av byggnader som präglas av ett modernt formspråk och som är utsmyckade av konstverk. Flera av byggnaderna är uppförda i påkostade material som marmor, granit, tegel, betong och glas och utformningen håller hög klass. Exempelvis finns Melkerkontoret med enhetlig och modernistisk glasfasad, Västerås stadshus med strama stenfasader och karaktäristiskt klocktorn och de många varuhusen i stora byggnadsvolymer och påkostade fasadmaterial.

Viktiga karaktärsdrag

- Stora byggnadsvolymer ibland över hela kvarter.
- Byggnader utformade i modernt formspråk med karaktärsdrag typiska för 1950-1970-talen.
- Årsringar småskaligt till storskaligt.
- Breda gator.
- Arkader.
- Gågator och torg.
- Trafikseparering med tunnelsystem under jord och trafikled runt stadskärnan.
- Flera stora varuhus med gallerior, parkeringshus och kontors- och affärshus med repetitiva och strama fasader.
- Byggnader utformade av välkända arkitekter med påkostade och särpräglade material och utformning av hög klass. Byggnadsmaterial som marmor, granit, tegel, sandsten, labrador, betong, glas och koppar .
- Konstverk i och intill byggnaderna.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

- Varuhuset Igor med fasader av betong. Det uppfördes som Domusvaruhus och stod klart 1971. Byggnaden ritades av arkitekt Simon Brofelth vid Kooperativa Förbundets Arkitekt- och ingenjörbyrå (Igor 8). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4029.

- Leif 19 med fasader i vit marmor uppfördes som Tempovaruhus, ritat av Stockholmsbyrån Ancker-Gate-Lindgren. Till vänster i bild syns Manfred 8, uppfört 1971 med fasader av rödbrun chamotte. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4100.

- Varuhuset Punkt som byggdes 1966–1968 vid Stora Gatan efter ritningar av arkitektkontoret Backström och Reinius i Stockholm. Byggnaden har fasader av rödbrunt tegel (Mats 5). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4190.

■ Folkets Hus med hög byggnadsdel och fasader av vit marmor. På Viktor Larssons plats står konstverket Kunskapens träd i corteenplåt gjord av Carl-Emil Berglin 1981 (Kol 15). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4171.

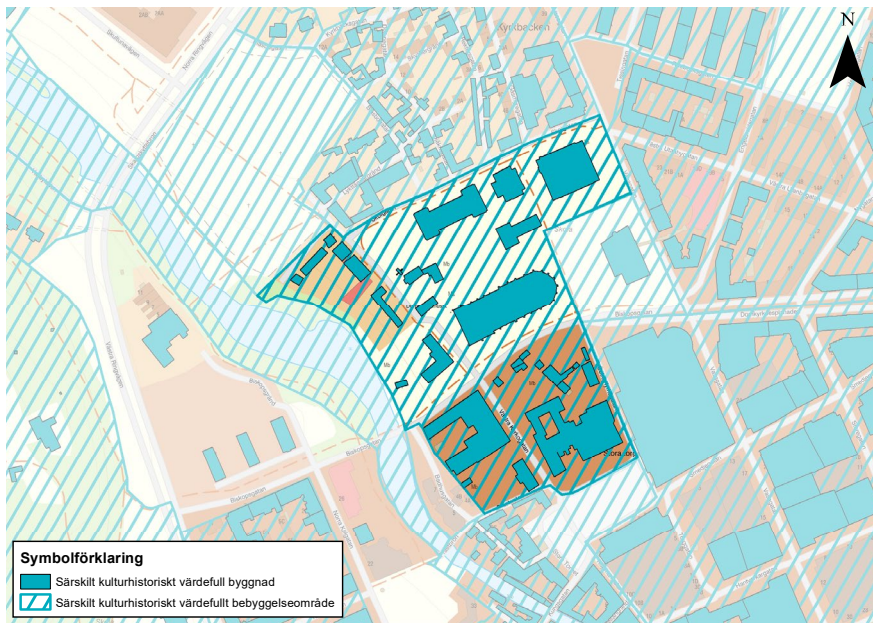
■ Stadshuset, ritat av arkitekt Sven Ahlbom med strama fasader i granit och marmor. Ett stort antal konstverk finns i och intill byggnaden (Dominikanerklostret 5). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4321.

■ Postverkets hus stod färdigt 1956 och arkitekt var Lars-Erik Lallerstedt. Byggnaden har fasader av rött tegel och koppardetaljer (Kol 13). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4070.

6.3 Kyrko- och skolområdet kring domkyrkan – särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Kyrko- och skolområdet kring domkyrkan.

Beskrivning och historik

Området ligger i stadsdelen Kyrkbackens södra del och sträcker sig in i Centrum. En stor del av bebyggelsen har koppling till kyrkan och utbildning. Flera byggnader och platser har anor från medeltiden, exempelvis den trekantiga domkyrkoplatsen vid kyrkans västgavel som antagligen är stadens äldsta bevarade platsbildning.

Västerås domkyrka uppfördes på 1200-talet, men det nuvarande utseende fick den vid 1400-talets mitt. Sedan mitten av 1400-talet anses biskopen ha bott på platsen mitt emot domkyrkan i den så kallade biskopsgården. Faluröda timrade uthuslängor fungerade som biskopens stallar. Domprostgården söder i området har fungerat som bostad för kyrkoherdar eller domprostar sedan början av 1600-talet. Domkapitelhuset ligger nordväst om domkyrkan och inrymde ursprungligen prästseminarium och det så kallade pedagogiet. Lektorsgården uppfördes efter stadsbranden 1714. År 1916 sammanfogades den med Domkapitlets annex, ritat av arkitekt Erik Hahr. Ett modernt inslag i området är Västerås stiftskanslis tillbyggnad som stod färdig 2018.

Under 1600-talet utvecklades skolväsendet i Sverige. Biskop Johannes Rudbeckius grundade i Västerås Sveriges första gymnasium 1623. Gymnasiets lärarkår var knuten till domkapitlet och skolans främsta uppgift var att utbilda präster. År 1632 startade Rudbeckius en utbildning för flickor men som efter en kort tid lades ned. Det lilla stenhuset söder om domkyrkan kallas för Proban och är en av Västerås medeltida byggnader. Fram till början av 1800-talet fungerade det som häkte för gymnasiets elever, men även för lärare eller präster.

Rudbeckianska gymnasiet består av fyra stora skolbyggnader från 1852-1952. De är omgivna av asfalterade ytor med höga lövträd. Den gamla huvudbyggnaden ritades 1852 av arkitekt Pehr Johan Ekman i nyklassicistisk och empirestil. Skolans yngsta byggnad är Hallskolan som är ritad av arkitekt Sven Ahlbom och stod klar 1952. Hallskolan har en modern arkitektur.

Inom området ligger ytterligare två kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Dels Västerås stadshotell, efter ritningar av arkitekt Erik Hahr och invigt 1907. Samt Gamla post-, riksbanks- och telegrafhuset, invigd 1911 och ritat av arkitekt Erik Lallerstedt.

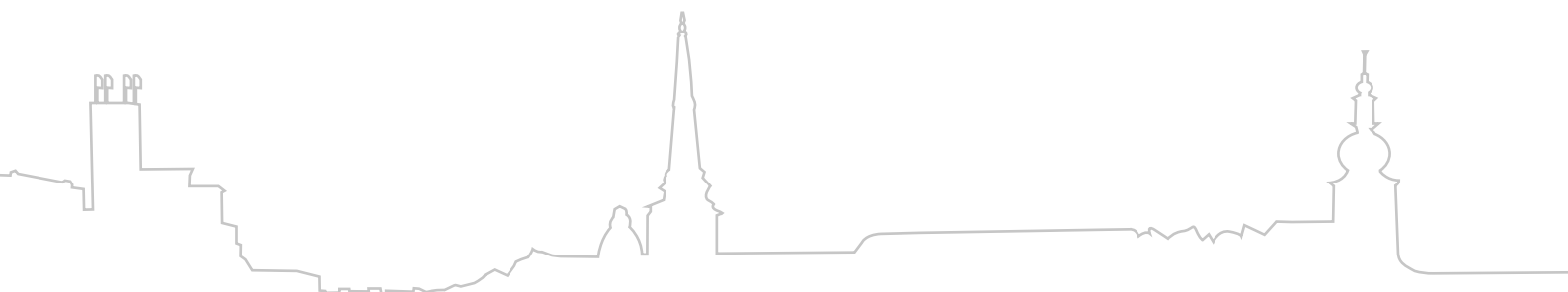
■ Bebyggelsemiljö söder om domkyrkan. Grönytor och träd omsluter de äldre byggnaderna. Där finns bland annat den medeltida byggnaden som kallas för Proban. Foto: Vlm-vasek-1097.

Värdebeskrivning

Området har under lång tid fungerat som maktcentra för religion och skolväsende och är det än idag. Området har en stor mängd byggnader med koppling till kyrkan och skola. De är placerade kring kyrkan och har få tillägg av annan typ av bebyggelse. Sammantaget gör det bebyggelsemiljön unik och kulturhistoriskt värdefull. Dessutom har ett flertal byggnader medeltida ursprung. Senare tillägg har utförts av hög kvalitet och genom att många av byggnaderna är väl bevarade ger miljön även en förståelse av verksamheternas utveckling. Det ger även en förståelse för olika tiders byggnadstekniker och utformningsideal. Området har stämningsfulla och arkitektoniska egenskaper. Exempelvis genom kullerstengator, höga lövträd och storslagna byggnader utförda med hög ambition. Det har ett högt miljöskapande värde för västeråsarna.

Viktiga karaktärsdrag

- Byggnader med koppling till kyrka och skola.
- Kullerstengator.
- Den trekantiga domkyrkoplatsen.
- Höga lövträd.
- Byggnader utförda med hög ambition bland annat i nyklassicistisk, empirestil, nationalromantisk och modern stil.
- Slät eller spritputsade ljusa fasader.
- Fasader av faluröd locklistpanel.
- Tegeltäckta eller plåttäckta tak.
- Grunder av huggen sten eller natursten.
- Korspostfönster eller småspröjsade fönster.
- Ekonomibyggnader i faluröda träpanelade eller putsade fasader.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Delar av Stora torget och Västerås Stadshotell, ritat av arkitekt Erik Hahr och invigt 1907. Byggnaden i brun slätputs har tak täckt av skiffer (Proban 12). Foto: Vlm-vasek-1081.

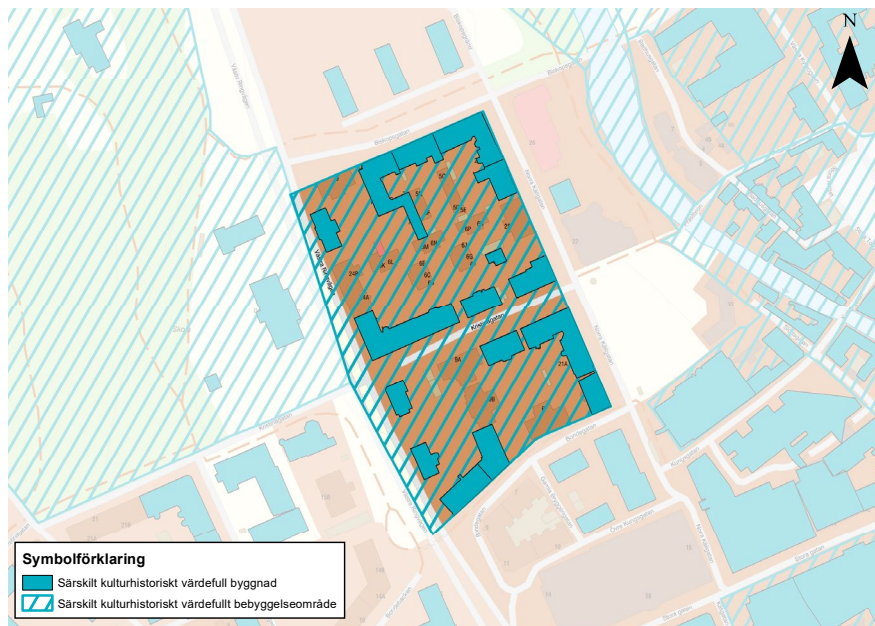

■ Entrépartier till Gamla post-, riksbanks- och telegrafhuset vid Västra Kyrkogatan. Byggnaden ritades av Erik Lallerstedt och invigdes 1911. Den beigeputsade byggnaden i stor volym har inslag av nationalromantik och jugend (Jarl 1). Foto: Vlm-vasek-1091.

■ 6.4 Kvarteren Ingrid och Klara

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Kvarteren Ingrid och Klara.

Beskrivning och historik

Bebyggelsen i kvarteren Ingrid och Klara utgörs till största del av bostadsbebyggelse uppförd under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Husen är placerade i liv mot gatan och kvarteren är rätvinkliga och följer de stadsplaner som utarbetades under andra halvan av 1800-talet. Byggnaderna är utformade i dåtidens vanliga arkitekturstilar eklekticism, jugend och nationalromantik. Byggnaderna har grund av huggen sten, putsade fasader i olika kulörer, utsmyckningar vid entréer, korspostfönster och tak täckta av plåt eller tegel. Kvarteren förtätades med nya bostadshus på innergårdarna under 1980-talet.

Kristinagatans sträckning i området har karaktär av en esplanad med ståndsmässiga tvåvånings bostadshus, breda trottoarer och stora träd. Gatans slutpunkt mot Källgatan har markerats med två högre byggnader. Bebyggelsen längs Källgatan utgör även en betydelsefull stadsbild med flera bostadshus uppförda i början av 1900-talet i jugendstil.

■ Kristinagatan har karaktären av en esplanad med ståndsmässiga tvåvånings bostadshus, breda trottoarer och stora träd. Foto: Vlm-kmvek-524.

Värdebeskrivning

I kvarteren finns en sammanhållen gatumiljö med bostadshus från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Byggnaderna är väl bevarade med proportioner, byggnadsmaterial och utformning i stilarna eklekticism, jugend och nationalromantik. I bebyggelsemiljön finns två viktiga stadsbilder i och med stråket längs Kristinagatan och fronten längs Källgatan. Området berättar om en tid då Västerås expanderade genom fabriker och verkstäders etablering och folk flyttade in till städerna för att få arbete.

Viktiga karaktärsdrag

- Bevarad kvartersindelning och gatustruktur från slutet av 1800-talet.
- Bostadshus placerade i gatuliv.
- Esplanad på Kristinagatan med breda trottoarer, stora träd och ståndsmässiga bostadshus.
- Kristinagatans slutpunkt mot Källgatan som markerats med två byggnader i högre höjd.
- Putsade fasader i olika kulörer. Utsmyckningar vid entréer. Korspostfönster målade i mörka kulörer. Fönster med de övre bågarna småspröjsade. Burspråk på vissa hus.
- Tak täckta av plåt eller tegel.
- Grunder av huggen sten.
- Äldre portar av trä.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

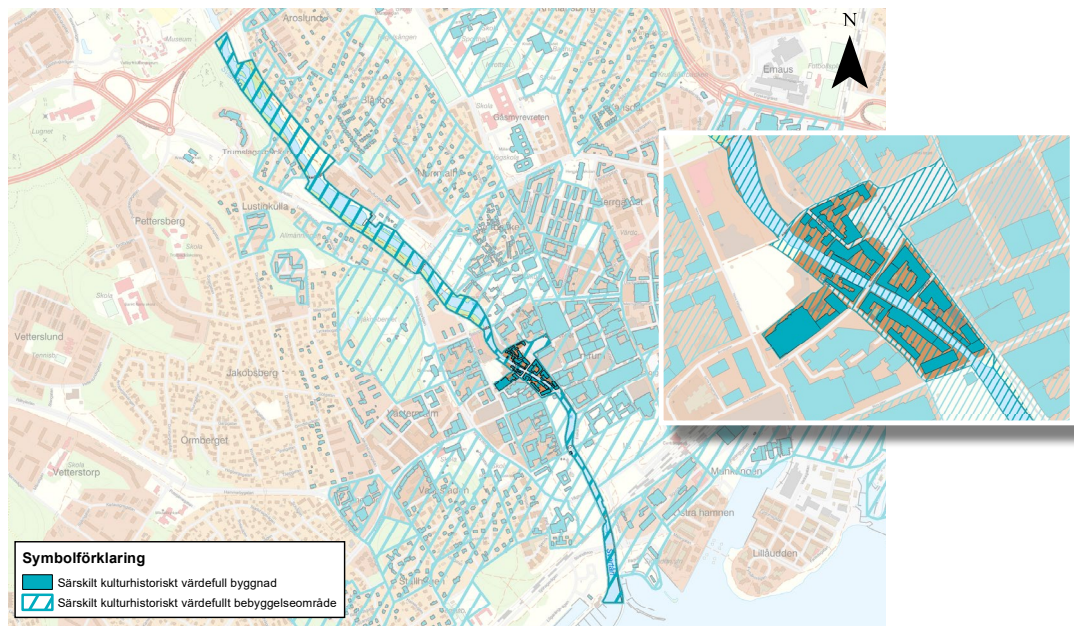
■ Korsningen Källgatan/Kristinagatan med byggnad i jugendstil. Fasaden är putsad i en ljus rosa kulör och taket plåttäckt (Klara 16). Foto: Vlm-vasek-1227.

■ Bostadshus från 1901 på Kristinagatan. Gatan har karaktären av en esplanad med breda trottoarer och stora lövträd (Ingrid 15). Foto: Vlm-vasek-1220.

■ 6.5 Åpartiet med trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talen. Kvarteren Joakim, Johan, Johannes, Kaj, Karl, Katarina, Kraka och Lovisa – särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Åpartiet med trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talen. Kvarteren Joakim, Johan, Johannes, Kaj, Karl, Katarina, Kraka och Lovisa.

Beskrivning och historik

Området löper genom stadsdelarna Aroslund, Trumslagarbacken, Lustigkulla, Blåsbo, Norrmalm, Kyrkbacken, Centrum, Stallhagen, Östra hamnen och Lögarängen.

Svartåns mynning ut i Mälaren var en strategisk och gynnsam plats för anläggandet av en medeltida stad. Hamnen anlades troligen på 1000-talet vid nuvarande Apotekarbon.

Området är bebyggt med varierad bebyggelse och utgör en rest av den tidiga stadskärnan med handels-, hantverks-, och borgargårdar från 1800-talet. Trähusbebyggelsen mellan Storbron och Prästbron är mycket tät bebyggd. De äldsta husen är troligen från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal och står delvis på medeltida källare. Området var bebyggt åtminstone redan på 1200-talet. Dagens bebyggelse utgörs av

låg trähusbebyggelse med byggnader placerade i liv med gatan samt uthus på gården. Fasader är i träpanel och timmer målade med faluröd slamfärg eller ljusa pastellkulörer. Vid Svartån finns möjlighet till rekreation för västeråsarna genom promenadstråk, gräsytor, viloplatser och offentlig konst.

På 1800-talet började alltfler människor att flytta in till staden för att arbeta i fabriker. Vid Köpmangatan, Stora Gatan, Vasagatan och Smedjegatan uppfördes butikshus med affärsentréer från gatan, och som även innehöll bostäder. Under andra halvan av 1800-talet började påkostade fasader att dyka upp, bland annat i nyklassicistisk stil. Husen är byggda i två våningar, fasaderna slätputsade i olika kulörer, fönster har korspost och taken är täckta av plåt. I kvarteret Kraka har länge drivits restaurangverksamhet. Det sägs att restaurang Klippan grundades redan 1751.

Stora torget och Bondtorget hör till stadens äldsta torg och fanns redan åtminstone vid medeltidens slut. På platsen ställde bönder och köpmän upp sina bodar när det var marknad. Stora torget var ursprungligen mycket mindre än det är idag och låg vid medeltidens huvudled i öst-västlig riktning genom Västerås. Stora torget utvidgades då Stadshotellet uppfördes i början av 1900-talet. Bondtorget låg intill Rådhuset. Innan det blev torg var platsen en begravningsplats på 1100-talet. Rådhuset revs på 1830-talet.

■ Faluröda byggnader i liv med åstranden. Korsvirkeshus på motsstående sida av ån. (Karl 6 med flera).
Foto: Vlm-vasek-1237.

Värdebeskrivning

Området längs Svartån med bevarad småskalig tätt bebyggt stadsbebyggelse visar på Västerås tidiga stadskärna med hantverks-, handels- och borgargårdar från 1800-talet. Området var bebyggt åtminstone redan på 1200-talet. Bondtorget och Stora torget hör till stadens äldsta platsbildningar. Gröna rekreationsstråk och siktlinjer över Svartån har höga miljöskapande värden.

Bebyggelsen vid Köpmangatan berättar om en tid då byggnadsverksamheten i Västerås ökade. Många byggnader var påkostade och utformade i dåtidens stilideal, som till exempel nyklassicism. Byggnaderna i två våningar har slätputsade fasader i olika kulörer, korspostfönster, fasadutsmyckningar och plåttäckta sadeltak. Bebyggelsen berättar om dåtidens handels- och bostadsförhållanden.

Viktiga karaktärsdrag

- Småskalig, tätt bebyggt bebyggelse med gårdshus.
- Kullerstensgränder.
- Promenadstråk i form av grusade gångar, växtlighet och viloplatser vid Svartån för rekreation.
- Bondtorget och Stora torgets öppna platsbildningar.
- Byggnader i en till två våningar från 1700- och 1800-talen. Faluröda träpanelade fasader eller fasader i linoljefärgade ljusa pastellfärger. Tegeltäckta sadeltak eller brutna sadeltak och medeltida källare.
- Byggnader i två våningar från andra halvan av 1800-talet. Slät- och spritputsade fasader i kulörer som gult, rosa och blått. Korspostfönster och fönsteromfattningar. Fasadutsmyckningar. Plåttäckta sadeltak.

■ Vid Svartån finns möjlighet till rekreation för västeråsarna genom promenadstråk, grösytor, viloplatser och offentlig konst. Foto: Vlm-vasek-1138.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Repslagargården. Byggnaderna i en till två våningar har fasader av ljusgrönmålad träpanel och är uppförda i slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet (Katarina 1). Foto: Vlm-vasek-1253.

■ Bostads- och butikshus började att uppföras under andra hälften av 1800-talet. Byggnaderna är i två våningar och fasader putsade i rosa och gult (Karl 5). Foto: Vlm-vasek-0987.

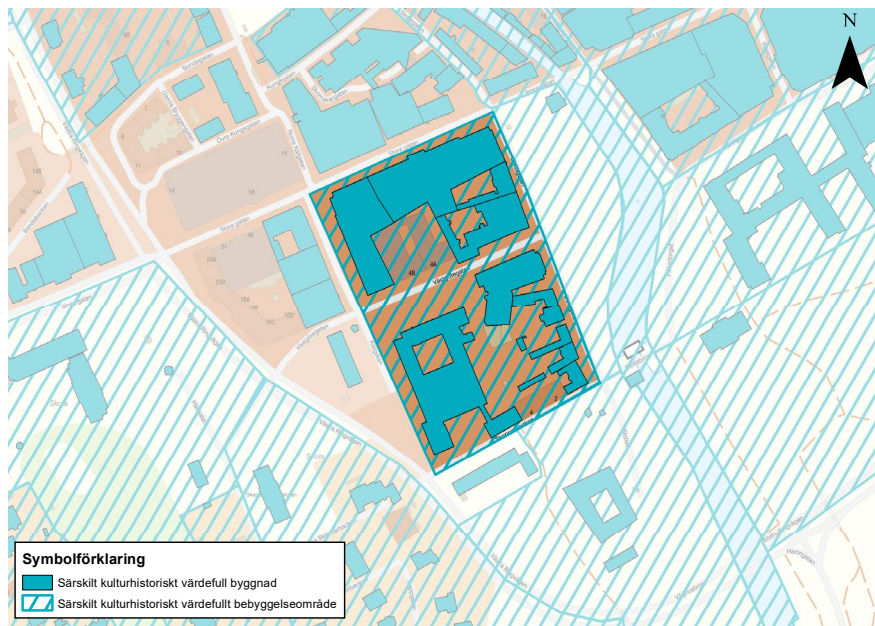

■ Kullerstensgata vid kvarteret Kraka till höger i bild. Fasaden är gult putsad och taket täckt av plåt. I anslutning till kvarteret finns modern bebyggelse. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4254.

■ 6.6 Kvarteren Märta och Norna

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Kvarteren Märta och Norna.

Beskrivning och historik

Kvarteren Märta och Norna är belägna mot Sundinska parken och Svartån.

Bebyggelsen är uppförd från 1700-talet fram till andra hälften av 1900-talet.

Under 1950- och 1960-talen förändrades delar av kvarteren kraftigt.

Den äldsta bebyggelsen är från slutet av 1700- och 1800-talen och står delvis på medeltida källare. Byggnaderna i en till två våningar har reveterade fasader och tegeltäckta brutna- eller sadeltak. Redan på medeltiden fanns bostadsbebyggelse i kvarteret Norna. Husen har ägts av bland annat rådmannen Nils Bengtsson och lågborgerliga oppositionens ledare Per Grellsson. I Norna 25 drevs ett kopparslageri kring mitten av 1600-talet.

År 1895 uppfördes i kvarteret Märta den byggnad som idag kallas för Arbetarföreningens hus. Byggnaden byggdes som en representativ privatbostad åt glasmästare A F Scherdin men 1955 tog Arbetarföreningen över huset. Stilen är nyrenässans med inslag av barock. Byggnaden i två och en halv våning har fasader av slät- och spritputs, en tät och symmetrisk fönstersättning med korspostfönster och riktig fasaddekor.

Strax söder om Arbetarföreningens hus ligger det storslagna Länssparbankens hus. Byggnaden uppfördes 1916 och ritades av arkitekt Erik Hahr i nationalromantisk stil. Söder om detta hus ligger Västmanlands teater från 1915, ritad av samma arkitekt och i samma stil. Byggnaderna har socklar av sten, slammade fasader, småspröjsade fönster, dörrar av trä och tegeltäckta tak.

Under slutet av 1950-talet och 1960-talet förändrades delar av kvarteren Märta och Norna kraftigt. Tomter slogs samman och stora moderna byggnader uppfördes. Inom Märta 27 byggdes 1959 en byggnad åt Västmanlands läns Brandstodsbolag som ritades av arkitekt Paulli Harder. Dess särskilda karaktär skapas av fasadmaterialet labradorsten i blå kulör. En entré är utsmyckad av konstverket Solarium av Tadeusz "Teddy" Sempinski. Mellan åren 1962-1964 uppfördes inom Märta 26 en byggnad i fem våningar som kläddes med den italienska kalkstenen travertin, rödtegel, koppar och lättmetallprofiler. Byggnaden ritades av arkitekt Sergej Mirelius från Stockholm. I kvarteret Norna byggdes under mitten av 1960-talet polishuset med repetitiva betongfasader, ritad av arkitekt Sven Ahlbom.

■ Vid korsningen Källgatan/Västgötegatan ligger polishuset med repetitiva grå betongfasader. I bakgrunden skymtar Västmanlands teater med rosa slammade fasader. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4220.

Värdebeskrivning

Bebyggelsemiljön ligger centralt i staden med vissa fasader mot Stadsparken och Svartån. Området har varit bebyggt sedan medeltiden och vissa byggnader har källare kvar från tiden. Ett fåtal byggnader i kvarteret är från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet och kan därmed räknas som delar av Västerås tidiga stadskärna.

I området finns en hög andel kulturhistoriskt värdefulla byggnader av olika tidsåldrar, bland annat från början av 1900-talet och mitten av 1900-talet. Husen är uppförda i material, proportioner och utformning av hög kvalitet i dåtidens aktuella stilar. Byggnader från mitten av 1900-talet är stora och rätlinjiga med ett tydligt modernt formspråk, ritade av arkitekterna Paulli Harder, Sergej Mirelius och Sven Ahlbom. Fasadmaterial är exempelvis labradorsten i blå kulör, betongelement, italiensk travertin och rödtegel.

Viktiga karaktärsdrag

- Närhet till Svartån och Sundinska parken.
- Påkostade fasader, utformning och byggnadsmaterial av hög kvalitet.
- Lummiga gårdsmiljöer med grusgångar, gårdshus, träd och planteringar.
- Bebyggelse från 1700- och 1800-talen i en till två våningar. Äldre källare, stomme och planlösning. Putsade fasader i olika kulörer. Väggpelare, list vid takfot och fönster- och portomfattningar. Tegeltäckta sadeltak eller brutna tak.
- Byggnader i nationalromantisk stil. Sockel i huggen sten. Slammade fasader. Fasaddekor. Småspröjsade fönster. Koppardetaljer. Tegeltäckt tak.
- Moderna byggnader med rätlinjiga byggnadskroppar. Repetitiva fasader i betong, stenen labrador, rödtegel, travertin eller koppar. Horisontella fönsterrader. Plant tak. Fasad rutad i glas och stålågar. Arkad med överhäng på 4,5 meter. Konstverket *Solarium* av Tadeusz "Teddy" Sempinski.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Byggnader troligen från slutet av 1700- och 1800-talet. De är i en och två våningar med gulputsade fasader och tegeltäckta sadeltak och brutet tak (Norna 24 och 25). Foto: Vlm-vasek-0931.

■ Länssparbankens hus från 1916, ritad i nationalromantisk stil av arkitekt Erik Hahr. Byggnaden har slammade fasader, småspröjsade fönster och tegeltäckt tak (Märta 25). Foto: Vlm-vasek-0916.

- Västmanlands teater från 1915, ritad i nationalromantisk stil av arkitekt Erik Hahr. Byggnaden har slammade fasader, småspröjsade fönster och tegeltäckt tak (Norna 4). Foto: Vlm-vasek-0921.

- Inom Märta 27 byggdes 1959 en byggnad åt Västmanlands läns Brandstodsbolag som ritades av arkitekt Paulli Harder. Dess särskilda karaktär skapas av fasadmaterialet labradorsten i blå kulör. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4293.

- År 1962–1964 uppfördes inom Märta 26 en byggnad i fem våningar som kläddes med den italienska kalkstenen travertin, rödtegel, koppar och lättmetallprofiler. Byggnaden ritades av arkitekt Sergej Mirelius från Stockholm. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4221.

6.7 Stadsparken

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Stadsparken.

Beskrivning och historik

Nuvarande Stadsparken har varit bebyggd med stadsliknande bebyggelse från åtminstone medeltiden, möjligen ända från 1000-talet. I nuvarande norra Stadsparken, söder om Stora Gatan, uppfördes 1785 ett brännerihus av korsvirke och tegel av Kronobränneridirektionen. Där tillverkades brännvin.

Stadsparken tillkom 1871-1894 på initiativ av tobaksfabrikören AT Sundin. Innan dess låg byggnader på platsen såsom Wickholmska kvarnen och kronomagasinsgården. Sundin önskade att förfina utsikten från sitt hus, nuvarande Sundinska huset, som ligger norr om parken. Sundin köpte då marken och rev byggnaderna som låg där. Därefter ordnades en promenadpark som han lät kalla Sundinska parken.

Västerås stad tog så småningom del i anläggandet av parken som 1894 fick namnet Stadsparken. Parken donerades till Västerås stad med villkoret att den inte fick bebyggas. År 1990 rustades parken. Bland annat flyttades fontänen Vattenlek gjord av Carl Elmgren från den stora gräsytan inne i parken ut mot Stora Gatan. Fontänen har funnits i parken sedan början av 1900-talet. År 2014 byggdes efter stor debatt en kubformad byggnad i parken som idag inrymmer restaurang. År 2016 renoverades parken och fick nya entréer, upprustade bänkar, specialritade soldäck och ny belysning. Idag finns i parken gräsytor, planteringar, buskar, planterade lövträd av olika sort, grusade gångar, lekpark och bänkar.

■ Stadsparken med vy mot Svartån och Stadshuset. Gräsytor, träd och grusgångar. Foto: Vlm-vasek-0915.

■ Stadsparken med stenbelagd yta och fontänen Vattenlek i granit gjord av Carl Elmgren 1919.
Foto: Vlm-vasek-0906.

Värdebeskrivning

Parkens historia går att härleda till andra hälften av 1800-talet. Kopplingar finns till närliggande Sundinska huset och dess ägare tobaksfabrikör A T Sundin. Bebyggelsemiljön berättar om skedet då alltfler människor flyttade till staden för att arbeta i fabriker. Den är även ett uttryck för tidens mode att ha parker i staden att promenera i. Tobaksfabrikör Sundin var den som från början anlade parken.

Viktiga karaktärsdrag

- Parkens geografiska utbredning och att den är obebyggd.
- Placering centralt intill Sundinska huset.
- Allmänt nyttjande.
- Fontänen Vattenlek.
- Karaktär med äldre träd, gräsmattor, stigar och planteringar.

6.8 Västerås stadshus och Fiskartorget

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Stadshuset och Fiskartorget.

Beskrivning och historik

På platsen anlades 1244 ett dominikanerkloster som byggdes i gråsten och tegel i fyra längor runt en öppen gård. Efter reformationen på 1500-talet revs klostret och Fiskartorget skapades. Fiskartorget kallades historiskt för Nya torget. Det fungerade som handelsplats, bland annat med fisk från Mälaren. Fiskartorget fick stenbeläggning kring mitten av 1800-talet och i anslutning uppfördes rådhuset 1860. I samband med att Västerås stadshus byggdes 1953 grävdes klostret ut och ett stort antal arkeologiska fynd upptäcktes. Klostrets grundars placering har markerats i stadshuset, i Vasaparken och på Fiskartorget.

Stadshuset uppfördes i etapper mellan åren 1953 och 1988 efter ritningar av stadsarkitekt Sven Ahlbom. Den ståtliga byggnaden har fasader av Svandalsgranit och mot borggården fasader av Ekebergsmarmor. Taket är täckt av koppar. Det 65 meter höga stadshustornet rymmer Sveriges största klockspel. Stadshuset är byggt för att visa på en modern och framåtsträvande stad. Även interiören har en påkostad och specialritad inredning och byggnaden rymmer ett flertal konstverk av bland annat konstnärerna Edwin Öhrström, Bror Hjorth och Märta Måås-Fjetterström. Fullmäktigesalen i stadshuset domineras av Kaisa Melantons stora väv Det fria ordet.

Den illustrerar den demokratiska processen som går från uppladdning av idéer och uppslag genom diskussionerna och åsikternas korsväg fram till klarhet och harmoni efter beslut. I anslutning till Stadshuset finns konstverket Föremål och former kring stranden i emalj av Lage Lindell 1958-1959, bronsskulpturen Borgarna av Olle Adrin från 1957-1961 och Eric Grates största offentliga verk, bronsskulpturen Vindarnas Grotta, 1960-1969. På Fiskartorget vid Stadshusets huvudentré står Tjuren i förgylld brons av Allan Runefelt gjord 1963. Tjuren är en symbol för styrka.

I bebyggelsemiljön kring stadshuset finns gräsytor, stenbelagda ytor, planteringar, lövträd och gatlyktor. I söder övergår bebyggelsemiljön till Vasaparken.

Värdebeskrivning

Bebyggelsemiljön har kulturhistoriskt värde bland annat genom de fysiska spår i form av rester från dominikanerklostret som berättar att platsen har varit bebyggd sedan 1200-talet. Klostrets grunders placering finns markerad i bebyggelsemiljön. Dagens bebyggelsemiljö kring stadshuset med Fiskartorget utformades med höga arkitektoniska och konstnärliga ambitioner under ledning av stadsarkitekt Sven Ahlbom. Påkostade material användes och ett antal konstverk beställdes till utemiljön. Det stora antalet beställda konstverk visar på kommunens satsning på offentlig konst vid tiden, som blev möjlig genom försäljningen av Stockholm-Västerås-Bergslagens järnväg till staten och bildandet av Västerås kulturfond. Pengar ur fonden användes för att bekosta konstverken. Det berättar även om den offentliga konstens stora betydelse kring mitten av 1900-talet. I en utopisk anda ansågs konst och design i kombination med sociala och politiska reformer kunna förändra samhället. Bebyggelsemiljön vittnar om en modern och framåtsträvande stad.

■ Bebyggelsemiljö kring Västerås stadshus mot Vasagatan med stenbelagd mark, lövträd och gräsytor. Konstverket Vänortsbrunnen i betong och terrazzoteknik av Bengt Göran Broström från 1990. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4127.

Viktiga karaktärsdrag

- Fiskartorget avgränsning vid Svartån, Munkgatan och gamla rådhuset. Dess stenbelagda yta. Bronsskulpturen Vindarnas grotta och Tjuren i förgylld brons.
- Harmonisk övergång till Vasaparken i gräsytor, gångytor och träd.
- Ett antal konstverk placerade interiört och exteriört samt kring Stadshuset.
- Ytor mellan byggnadskroppar där exempelvis stenbeläggning, gräsytor, lövträd och gatlyktor finns.
- Trappor av sten och svarta smidesräcken.
- Stadshusets stora byggnadsvolym i borglik form med klocktorn. Påkostade byggnadsmaterial som exempelvis Svandalsgranit, Ekebergsmarmor, koppardetaljer och smidesräcken.
- Klostrets grundens placering markerat i Stadshuset, Vasaparken och Fiskartorget.

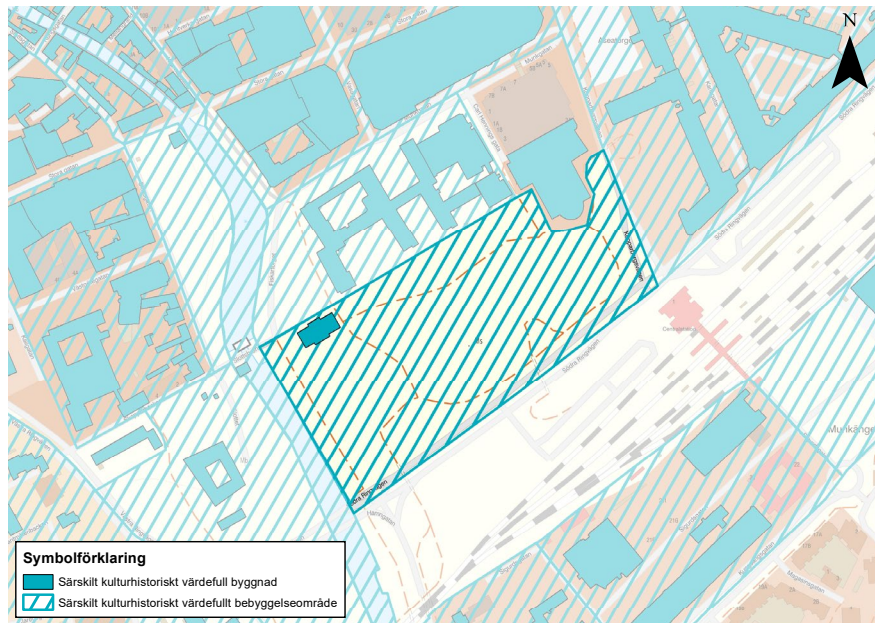

■ Delar av Fiskartorget framför stadshusets huvudentré. Konstverket Tjuren i förgylld brons gjord 1963 av Allan Runefelt. Foto: Vlm-vasek-0832.

■ 6.9 Vasaparken

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Vasaparken.

Beskrivning och historik

Ursprungligen var Vasaparken en slottsträdgård som Gustav Vasa beslutade att anlägga 1541. Där odlades grönsaker, humle och tobak. Parken hör därmed historiskt ihop med Slottsparken och Västerås slott. I parken finns även rester från ett dominikanerkloster från 1200-talet. Klostret revs på 1500-talet. På 1720-talet började gurkor att odlas i nuvarande Vasaparken av trädgårdsmästare B J Bohnsack. Odlingen av gurkor populariserades och snart blev Västerås saltgurkor kända i hela landet. Humleträdgården gjordes om till tobaksodling. Delar av kungsträdgården användes som skjutbana åt skarpskyttekåren innan den under mitten av 1800-talet började att användas som en borgerlig promenadpark. Genom ett kungligt brev från 1863 uppläts parken för all framtid till Västerås stad. Staden lämnade bidrag till parkens ordnande och den fick tidstypisk karaktär av en engelsk park. Parkens första konstverk är bysten av Gustav Vasa, gjord av C B Qvarnström, som avtäcktes 1864. I samband med detta bytte Kungsträdgården namn till Vasaparken.

I området Vasaparken finns flera kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Bland annat tidigare Rådhuset från 1860, ritat av arkitekt P J Ekman, samt kraftstationen Turbinhuset från 1891. Den sistnämnda byggnaden var en förutsättning för att Allmänna svenska elektriska aktiebolaget (senare ASEA) flyttade till Västerås.

■ Stenbelagda gångar, gräsytor, träd, sittbänk och damm i Vasaparken. Foto: Vlm-vasek-0821.

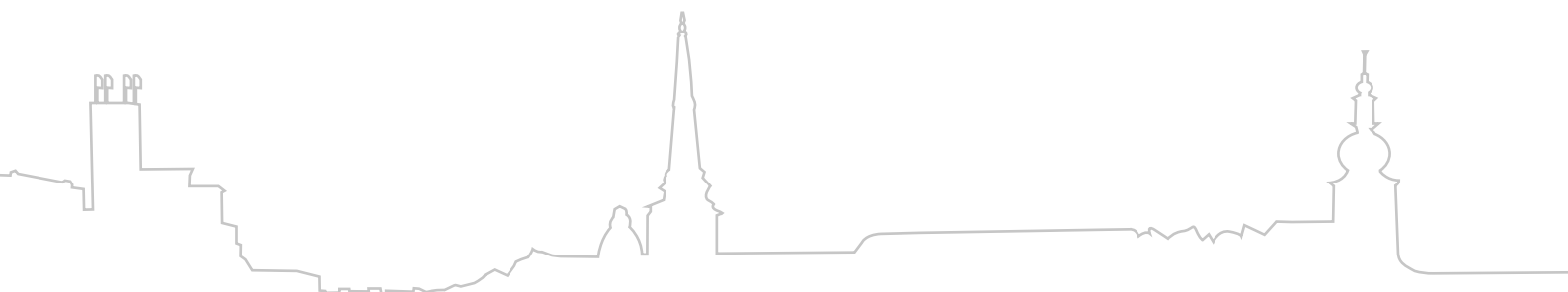
■ Konstverket Våga av Mats Åberg från 2002 i Vasaparkens västliga del. I parken finns stora gräsytor och höga lövträd. Foto: Vlm-vasek-0960.

Värdebeskrivning

Parken har höga miljömässiga och upplevelsemässiga värden som en centralt placerad stor grön oas att promenera och vistas i. Vasaparken har en lång historia och anlades som kungsträdgård på 1500-talet. Parken har idag en bevarad karaktär av en engelsk park med stora träd, böljande gräsmattor och stigar. Parken visar på tiden då den uppläts till Västerås stad och bytte namn från Kungsträdgården till Vasaparken på 1860-talet. Det var typiskt för den tiden att städer skulle ha en centralt placerad park att promenera i.

Viktiga karaktärsdrag

- Närhet och koppling till Västerås slott.
- Stora planterade lövträd och planteringar. Grusade gångar, damm och gräsytor.
- Byggnader i gul puts och rött tegel. Fasadutsmyckningar. Äldre fönster. Plåttäckt tak. Grund av huggen sten.
- Offentliga konstverk från 1860-talet fram till modern tid.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Det tidigare Rådhuset från 1860, ritat av arkitekt P.J. Ekman. Byggnaden har fasader av gul puts, fasaddekor och plåttäckt tak (Oden 1). Foto: Vlm-vasek-0941.

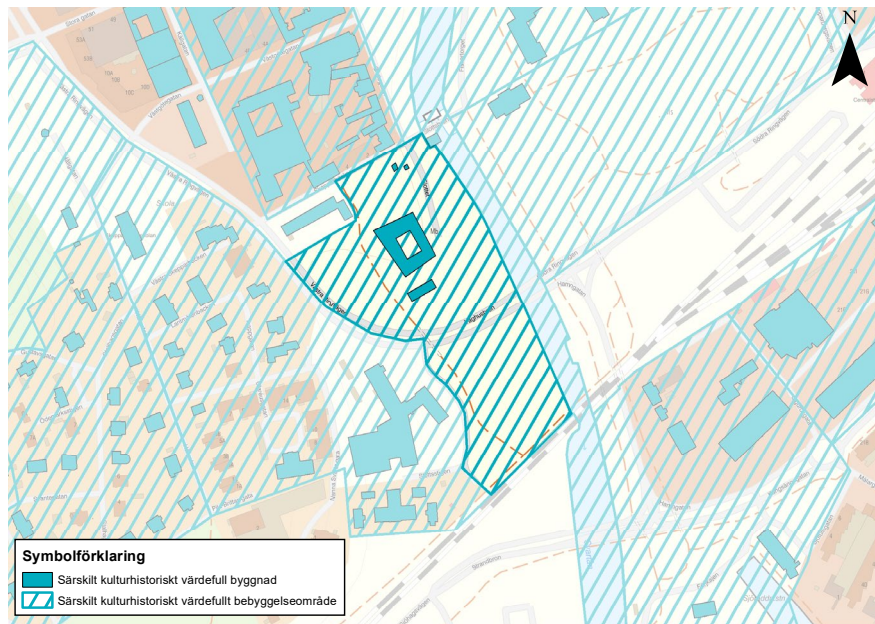

■ Turbinhuset från 1891 med vattenspegel och damm. Byggnaden har fasader i rött tegel, utskjutande takfot och plåttäckt tak (Västerås 1:230). Foto: Vlm-vasek-0938.

■ 6.10 Slottsparken och Västerås slott

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Slottsparken och Västerås slott.

Beskrivning och historik

Västerås slott ligger på en höjd strax invid Svartåns mynning i Mälaren. Landhöjningen, kraftiga utfyllningar och järnvägens och Ringvägens dragning har dock brutit den direkta kontakten mellan slottet och Västeråsfjärden. Öster om slottet anlades vid 1200-talets början ett dominikanerkloster som under reformationen drogs in till kronan. Västerås slott har anor från mitten av 1200-talet. När Gustav Vasas stora om- och påbyggnad av slottet påbörjades på 1540-talet hämtades tegel till bygget från klostret. Innan rivningen av klostret hade Gustav Vasa beslutat att en kunglig trädgård skulle förläggas till platsen.

■ Västerås slott sett från Slottsbron. Foto: Ernst Blom.

Slottsträdgården kom att ligga kvar öster om ån till en bit in på 1700-talet. År 1714 härjades större delen av staden av en förödande eldsvåda som förstörde 200 gårdar, ståndsmässiga borgarhus i centrum, rådhuset från 1670-talet och Hospitalskyrkan. Även den kungliga trädgården förstördes. Efter slottsbranden gavs Härleman i uppdrag att ta fram förslag till en ny slottsträdgård. Han planerade trädgården söder om slottet på den lilla udden vid Svartåns mynning. Slottsträdgården var sannolikt färdig vid 1700-talets mitt och sträckte sig även ut söder om nuvarande Ringvägen. Platsen för den gamla kungsträdgården öster om ån uppläts 1863 till Västerås stad på arrende för all framtid och omvandlades till Vasaparken. Slottsparken runt slottsbyggnaden har förenklats under 1900-talet, 1800-talets system av grusgångar, formationer och planteringar är idag borta. I parken finns en stallbyggnad och jordkällare från 1700-talet samt ett före detta spruthus med okänt nybyggnadsår. Slottsparken hör historiskt och karaktärsmässigt ihop med Vasaparken.

■ Västerås slott ligger på en höjd intill Svartån. Runt slottet ligger den lummiga Slottsparken med grönytor och ett flertal äldre bevarade träd. Utanför parken går Västra Ringvägen. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4256.

■ Stenmur med stenpelare som markerar gränsen till Västerås slottspark. Foto: Vlm-vasek-0949.

Värdebeskrivning

Slottsparken ingår i bebyggelsemiljön kring Västerås slott. Slottet är sedan 1935 ett statligt byggnadsminne. Västerås slott är en av stadens äldsta byggnader och har bland annat fungerat som bostad, arbetsplats, fogdeborg, landshövdingars residens och länsmuseum. Byggnaden har genom dess ålder, utformning, placering och funktion ett stort symbolvärde för stadens befolkning.

Slottsparken har länge fungerat som grönyta och har anor som slottsträdgård. Slottsparken ramar in slottet och ger byggnaden ett avskilt rum mitt i den centrala staden. Den är ett viktigt rum för människor att vistas i. Karaktären påminner om Vasaparkens. Gräsytor, äldre träd glest placerade bildar tillsammans med slottet ett rofyllt, storslaget och historiskt rum.

Viktiga karaktärsdrag

- Kuperad mark.
- Stenmurar.
- Gräsytor och gångstigar.
- Äldre lövträd.
- Västerås slott i fyra längor med innergård. Slammade tegelväggar och stenmurar. Ankarslut. Dörromfattningar och äldre dörrar. I regel symmetrisk fönsterplacering.
- Ekonomibyggnader med koppling till slottet såsom stallbyggnad och iskällare.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Västerås slott med asfalterad yta, gräsytor, stenmur och höga lövträd. Slottet i fyra längor med innergård har rosa putsade väggar (Olympia 3). Foto: Vlm-vasek-0956.

■ Före detta stallbyggnad i gul och vit puts, grönmålade dörrar och enkupigt tegeltäckt sadeltak (Olympia 3). Foto: Vlm-vasek-0961.

■ 6.11 Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Centrum

Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Byggnaden bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Centrum

■ Bryggeriet är ett bevarat spår från en av Västerås tidiga industrier. Fasaderna är i rött tegel och tak täckt av plåt (Herta 7). Foto: Vlm-vasek-1128.

■ Villa i tjugotalsklassicistisk stil. Byggnaden har gult putsade fasader, regelbunden fönstersättning och tegeltäckt brutet tak (Irma 5). Foto: Vlm-vasek-1142.

■ Bostadshus utformat i tjugotalsklassicismisk stil. Ett av få äldre hus som är bevarat i kvarteret.
Foto: Vlm-vasek-1181.

■ VLT-huset uppfört 1988-1990. Den nymodernistiska byggnaden har glasade fasader och stålstångskonstruktion (Livia 16). Foto: Vlm-vasek-1248.

■ Gulpusad kontorsbyggnad i vinkel mot Klippans parkering ritad av arkitektfirman Backström och Reinius i postmodernistisk stil med maritim karaktär. Foto: Nora Kvassman, Västerås stad.

■ Kontorshus byggd för Stadshypotek lånekassa i stram postmodernistisk stil. Fasaderna i älvdalskvarteret och med symmetriska fönsterband. Foto: Nora Kvassman, Västerås stad.

■ Byggnad där Vestmanlands Läns Tidning huserade under många år från 1928-1930. Byggnaden har ljus slätputsade fasader, tandsnittsfris och plåttäckt sadeltak (Livia 18). Foto: Vlm-vasek-1257.

■ Odd Fellow-huset i funktionalistisk stil. Byggnaden har ljus slätputs, ett glasat trapphus och skärmtak täckt av plåt (Mina 12). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4225.

■ Flerbostadshus från 1945. Byggnaden har gråputsade fasader, utskjutande trapphus och tegeltäckt sadeltak (Naima 12). Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4159.

■ Västerås konserthus med stram fasad i mörkrött tegel (Njord 8). Foto: Vlm-vasek-0819.

Fastigheter med särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader

På nedanstående fastigheter finns en eller flera byggnader som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

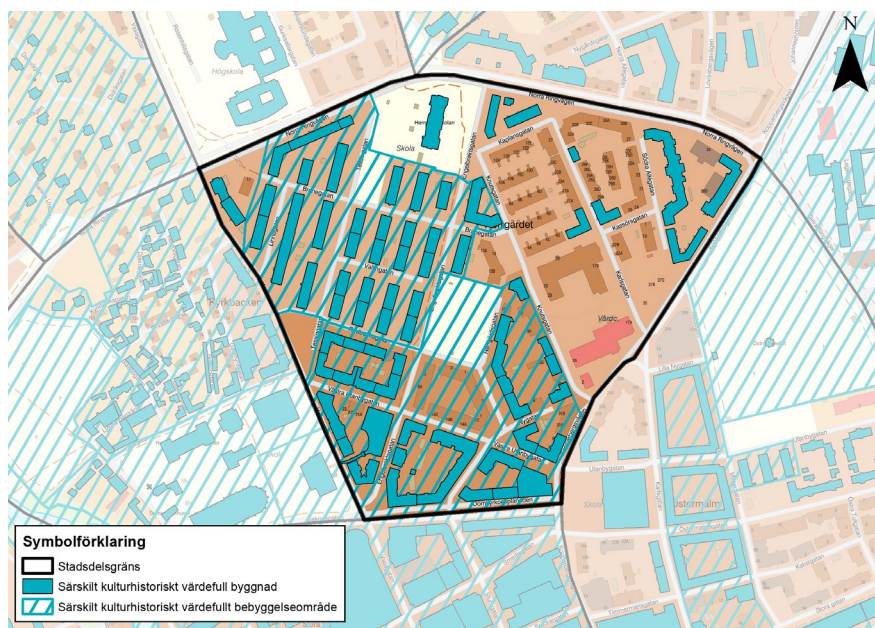
• Dominikanklostret 5	• Klara 16	• Mina 13
• Herta 2	• Klas 11	• Mina 14
• Herta 7	• Klas 12	• Märta 22
• Igor 8	• Klaudia 2	• Märta 25
• Inge 2	• Klio 5	• Märta 26
• Inge 7	• Klio 8	• Märta 27
• Inge 8	• Klio 10	• Naima 12
• Inge 9	• Knut 14	• Njord 8
• Inge 10	• Knut 21	• Norna 4
• Ingrid 3	• Knut 23	• Norna 6
• Ingrid 3	• Knut 26	• Norna 7
• Ingrid 4	• Knut 28	• Norna 18
• Ingrid 5	• Kol 13	• Norna 21
• Ingrid 7	• Kol 15	• Norna 24
• Ingrid 14	• Kraka 4	• Norna 25
• Ingrid 15	• Leif 19	• Oden 1
• Irma 5	• Livia 15	• Olympia 3
• Jarl 1	• Livia 16	• Olympia 4
• Jarl 2	• Livia 17	• Proban 5
• Joakim 1	• Livia 18	• Proban 6
• Johan 4	• Loke 24	• Proban 7
• Johannes 1	• Lovisa 1	• Proban 9
• Jorund 13	• Lovisa 2	• Proban 12
• Kaj 1	• Lovisa 3	• Proban 14
• Karl 4	• Lovisa 4	• Proban 15
• Karl 5	• Lovisa 5	• Västerås 1:1
• Karl 6	• Manfred 6	• Västerås 1:201
• Karl 7	• Manfred 7	• Västerås 1:230
• Katarina 1	• Manfred 8	
• Kettil 7	• Mats 5	
• Klara 11	• Mina 12	
• Klara 12		
• Klara 13		

7. Herrgärdet

■ Särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden och byggnader inom stadsdelen Herrgärdet.

7.1 Om stadsdelen

Beskrivning

Herrgärdet är en stadsdel i Västerås innerstads nordöstra del innanför Norra Ringvägen. En stor del av Herrgärdets bebyggelse utgörs idag av bostadsbebyggelse uppförd under hela 1900-talet. Bostadsbebyggelsen utgörs av olika typer, bland annat flerbostadshus i jugend, eklekticism och nationalromantisk stil. Dessa byggdes i kvarter under början av 1900-talet. I områdets västra del finns lamellhus från 1930-talet fritt placerade i rätvinkliga rader. Fasaderna är osmyckade och i slätputs i funktionalistisk stil. På 1970-talet uppfördes radhus i områdets östra del. Fasaderna är klädda med ljusbrunt fasadtegel och rödmålad träpanel. Höga flerbostadshus i postmodernistisk stil med gult eller rosa fasadtegel och klassicerande detaljer tillkom på 1990-talet.

Förutom bostadsbebyggelse finns i området även Herrgärdsskolan som ritades av arkitekt Erik Hahr 1903. Mitt i stadsdelen ligger Rudbecksparken som anlades 1915-1919. Herrgärdets vårdcentral och servicehus byggdes 1979 och ritades av White Arkitekter Stockholm AB. I området finns även fackbiblioteket som är sammanbyggt med stadsbibliotekets huvudbyggnad genom en övergång över Vasagatan. Fackbiblioteket invigdes 1991. I området finns ett fåtal mindre butiker.

■ Den äldsta byggnaden tillhörande epidemisjukhuset som låg på Herrgärdet, idag riven. Byggnaden i två våningar med fasader i puts stod färdig 1887. Foto: Ernst Blom, Vlm-Blom 815.

Historik

Namnet Herrgärdet kommer efter att stadsdelen historiskt har använts som en åker som benämndes Herrgärdet. Namnet finns med på en karta från 1688. Inom Herrgärdet fanns den så kallade Bergstrandska jorden som länge användes till att odla gurkor och tobak. I slutet av 1800-talet byggdes ett epidemisjukhus på ett skogbevuxet höjdparti i området, ungefär på platsen där nuvarande Vårdcentral ligger. Från senmedeltiden fram till 1800-talets början fungerade platsen som galgbacke. Stadsdelen Herrgärdet byggdes i huvudsak ut 1900-1925. Då var det en luftig, grön stadsdel med prydligt putsade hus i nyklassicistisk och nationalromantisk stil. Byggnader i en till två våningar dominerade stadsbilden utefter Norra Ringvägen. Ett mejeri etablerades 1923 i kvarteret Hilde. År 1941 byggdes en brandstation i områdets nordöstra hörn.

■ Rudbecksparken anlades 1915-1919. I parken finns ett flertal äldre träd och sittplatser. En lekpark har tillkommit på senare tid. Foto: Vlm-vasek-0311.

■ Fackbiblioteket i postmodernistisk stil med tydligt upphöjt hörn som bildar ett torn. Rosa stensockel och putsade fasader. Spröjsade fönster i turkosgrön kulör. Foto: Nora Kvassman, Västerås stad.

■ Gatuvy från stadsdelen Herrgårdet med lamellhus i funktionalistisk stil med välvda balkonger. Sinuskorrigerade plåtfroter i ljusgult mot den ockrafärgade putsade fasaden. Bygganderna har stora tredelade fönster och uppglasade trapphus med träportar. Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4143.

Riksintresset Västerås

Herrgårdet ligger inom riksintresse för kulturmiljövården Västerås [U 24] och omfattas av motiveringen ”Stadslandskap med stadsmiljöer präglade av (...) bostadsområden och samhällsservice från ca 1880-tal–1940-tal” och ”betydelsen som stiftsstad, skolstad och residensstad”.

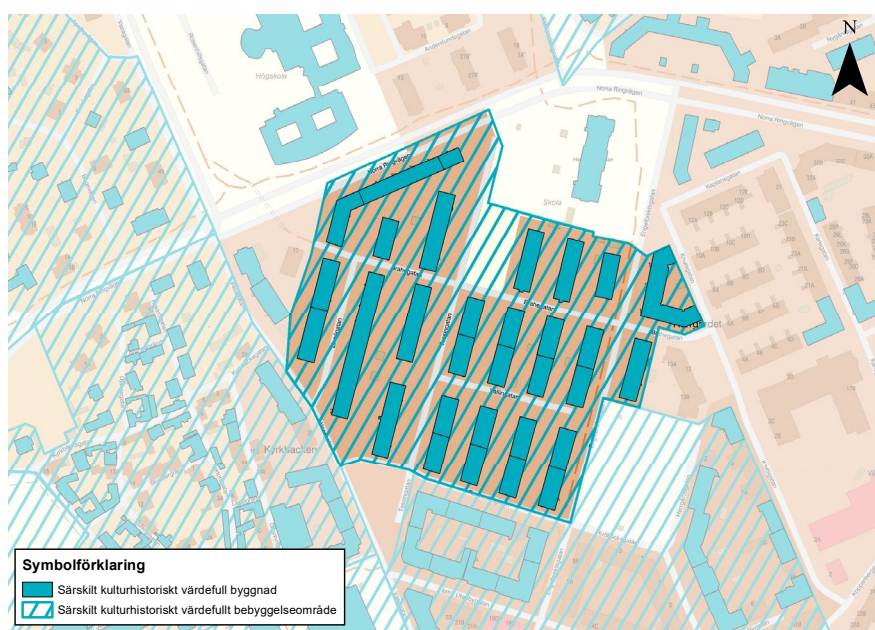
Uttryck: Det funktionalistiska flerbostadshusområdet på Herrgårdet från 1920-1940-talet med ljusputsade parallellt placerade trevåningsbyggnader med balkonger och glasade trapphus.

Skolmiljöerna Herrgårdsskolan, Rudbeckianska skolan, Djäknebergsskolan, Zimmermanska skolan (Växhuset) och Fryxellska skolan med deras olika arkitekturstilar som berättar om sin tids ideal samt betydelsen av skola och utbildning.

7.2 Lamellhus på Herrgärdet.

Kvarteren Fjalar, Gregor, Gudmund, Grimm och del av Fjolner – särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet lamellhus på Herrgärdet.

Beskrivning och historik

På 1930-talet gjorde funktionalismen sitt intåg med en mer social bostadssyn. Av ekonomiska skäl skulle högre hus byggas istället för villor. Samtidigt önskades ljusa och luftiga bostäder. ”Grönska och omväxling i stadsbilden”, ”en stad i park, ej parker i staden” var tidens paroller.

På den så kallade Bergstrandska jorden i utkanten av staden odlades det gurka och tobak. Där planerades under 1930-talet för ett nytt bostadsområde helt enligt funktionalismens planidéer; stadsdelen Herrgärdet. Mellan åren 1935-1942 byggdes här ett flertal lamellhus, en typ av lägre hyreshus uppförda som friliggande byggnadslängor. Lamellhusen uppfördes i tre till fyra våningar och placerades i rader. Husen byggdes smala och placerades med hänsyn till väderstrecken för att lägenheterna skulle fyllas med ljus från två håll. Byggnaderna har ljust putsade fasader och stora fönster i rader. Trapphus är glasade och balkonger ofta rundade över hörn med svagt korrugerade

fronter. Arkitekter var Erik Hahr, Nils Tesch, Georg Lindberg, Björn Hedwall och L.M. Giertz. Byggnadsfirman Anders Diös uppförde flera av husen. Vissa byggnader har på senare tid förändrats genom tillbyggda takkupor, bytta balkonger, fönster och dörrar.

År 1999 uppfördes två lamellhus i områdets norra del. Husen passades in i områdets struktur och anpassades efter befintliga byggnadsvolymer och utformning. Samtidigt har byggnaderna ett tydligt uttryck från sin egen tid. Detta exempelvis genom användning av flera olika fasadmaterial i samma byggnad och kraftig takfot.

Värdebeskrivning

Bebyggelsemiljön utgör ett tydligt exempel på ett område byggt efter 1930-talets nya planidéer. Den har en typisk struktur med friliggande lamellhus parallellt placerade i rader med förgårdsmark mot gatan och gårdar mellan husen. Husen placerades med anpassning efter väderstrecken och gjordes smala för att skapa ljusa lägenheter. Byggnader är väl bevarade i proportioner, byggnadsmaterial och utformning och bildar en homogen gatumiljö. De visar på stilen funktionalism med ljust putsade fasader, glasade trapphus och balkonger.

Viktiga karaktärsdrag

- Friliggande lamellhus parallellt placerade i rader med förgårdar.
- Byggnader i tre till fyra våningar.
- Byggnader med osmyckade putsade fasader i brunbeige och gul färgskala.
- Regelbunden fönstersättning. Fönster i fasadliv med en till tre lugter
- Tegeltäckta tak. Inga takkupor.
- Glasat trapphus och detaljer av plåt.
- Ursprungliga dörrar av trä.
- Balkongfronter i småkorrugerad plåt eller smidesjärn.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Lamellhus ritat av arkitekt Erik Hahr och uppfört 1936. Byggnaden i fyra våningar har rosa slätputsade fasader, ursprungliga dörrar av trä och balkonger med rundade hörn (Gregor 1). Foto: Vlm-vasek-0020.

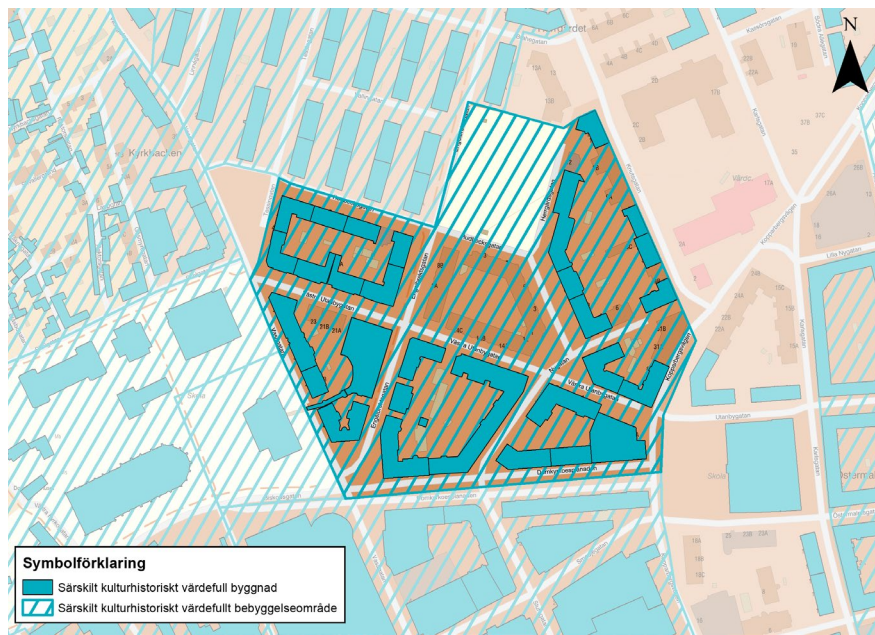
■ Lamellhus ritat av arkitekterna L M Giertz och Nils Tesch, och uppfört 1938. Byggnaden i tre våningar har gult slätputsade fasader, tegeltäckt valmat sadeltak och smäckra smidesbalkonger (Gudmund 2) Foto: Vlm-vasek-0070.

■ Bostadshus uppfört 1999. Byggnaden i fyra våningar har fasadmaterialen slätputs och träpanel och markerad takfot (Folke 2). Foto: Vlm-vasek-0462.

7.3 Rudbecksparken och kvarteren Helge, Henrik, Hugo, Harald, Hilde och Jonas — särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Rudbecksparken och kvarteren Helge, Henrik, Hugo, Harald, Hilde och Jonas..

Beskrivning och historik

Den välkände arkitekten Per Olof Hallman ritade en ny stadsplan för Västerås 1902. Den reviderades 1915. I planen togs hänsyn till befintlig kvartersindelning.

Kvarteren Helge och Henrik bebyggdes med bostadshus 1905-1913 med en burgen karaktär och hög exploatering. Engelbrektsplan i söder formades till ett av stadens finrum inramat av pretentiösa fasader vilket fortfarande idag kvarstår. Bostadshusen är i två till fyra våningar och ligger i gatuliv. De är utformade i jugend, eklekticism och nyklassicistisk stil. Fasaderna är vanligen putsade och utsmyckade.

Flerbostadshusen i kvarteret Harald och delvis Hugo byggdes samman i stora kvarter. Inom gårdsrummen finns gårdshus och ytor för de boende att vistas på. Fasaderna i kvarteret Harald är uppbrutna i olika höjder. Taken är delvis brutna och dras långt ner över fasaden och förgårdar finns. Entréer vetter mot gatan eller mot gården.

Byggnaderna har drag av svensk nationalromantik och trädgårdarna av den engelska trädgårdsstilen garden cities. Några hus i kvarteret Hugo är utformade i jugendstil eller eklekticism.

Typiskt för dåtidens stadsplaneringsideal var även att planera för stadsbildningar, parker och esplanader. År 1915-1919 anlades en park i området, idag kallad Rudbecksparken. Rudbecksparken räknas till stadens yngsta ursprungliga parker. I parken finns öppna gräsytor och äldre träd, men även nyare inslag som till exempel en lekpark. I södra delen av området ligger Domkyrkoesplanaden med en trädallé.

Värdebeskrivning

Bebyggelsemiljön utgör ett gott exempel på det tidiga 1900-talets stadsbyggande och stadsplanen gjord av den välkände arkitekten Per Olof Hallman. Detta genom en väl bevarad gatustruktur och kvartersindelning och ett mångtal väl bevarade byggnader från de första årtionden av 1900-talet. Typiskt för den tidens stadsplanering är sociala och hygieniska ambitioner, vilket bland annat visar sig i anläggandet av en park. Bebyggelsemiljön belyser en viktig period i stadens historia då bostadsbyggandet var livligt på grund av storindustriens etablering och befolkningsökning. Påkostade bostadshus i de för tiden vanliga arkitekturstilarna jugend, eklekticism och nationalromantik i gatuliv uppfördes. Influenser från engelska så kallade garden cities kan ses i sammanbyggda bostadshus med uppbrutna fasader och förgårdar.

Viktiga karaktärsdrag

- Äldre gatustruktur och kvartersindelning.
- Parken Rudbecksparken, platsbildningen Engelsbrektsplan och Domkyrkoesplanaden med trädallé.
- Flerbostadshus i gatuliv.
- Innergårdar med ytor att vistas i och som har äldre gårdshus.
- Bostadshus sammanbyggda i storkvarter med förgårdar. Byggnader i nationalromantisk stil med uppbrutna fasader, branta tegeltäckta sadeltak, fönster med småspröjs, arbetade portomfattningar i trä, ursprungliga dörrar och entréer mot gatan.
- Påkostade bostadshus i stilarna jugend, eklekticism och nyklassicism. Putsade eller slammade fasader med utsmyckningar. Påkostade material som till exempel huggen stengrund, handslaget tegel, omfattningar i snidat trä, detaljer av koppar, burspråk och smäckra smidesbalkonger.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Hahr'ska huset, ritat 1913 av arkitekt Erik Hahr i nationalromantisk stil. Byggnaden har slammade tegelfasader, branta tegeltäckta sadeltaket, fönster med småspröjs och koppardetaljer (Henrik 6). Foto: Vlm-vasek-0195.

■ Omsorgsfullt hantverk med granitpartier huggna på olika sätt och snidad utsmyckning på trädörr (Henrik 6). Foto: Vlm-vasek-0199.

■ Gårdshus med fasader av beigemålad träpanel troligen uppfört 1909, som bostadshuset vid Engelbrektsgatan (Henrik 7). Foto: Vlm-vasek-0187.

■ Byggnader, uppförda i liv med gatan eller med en förgård, är placerade i stora kvarter. Byggnader från 1910-talet med putsade ljusa fasader, småspröjsade fönster och brutna tak (Hugo 11). Foto: Vlm-vasek-0336.

■ Flerbostadshus uppfört 1906 och ritat av arkitekt Emil Bewfe i jugendstil med inslag av eklekticism. Byggnaden har gult slätputsade fasader, rundade burspråk i hörn och smäckra smidesbalkonger (Helge 5). Foto: Vlm-vasek-0226.

■ Bostadshus ritad av den välkände västmanländske arkitekten Arvid Grane i jugendstil, uppförd 1913. Byggnaden i tre våningar har gult slätputsade fasader, burspråk och fönster med de övre bågarna småspröjsade (Hugo 13). Foto: Vlm-vasek-0253.

■ Bostadshus ritad av arkitekt Emil Bewfe i eklektisk stil och uppfört 1904. Byggnaden har ljus slätputsade fasader, dekorativa fönsteromfattningar och tornliknade byggnadsdel (Hugo 11). Foto: Vlm-vasek-0294.

■ Bostadshus ritade av västeråsbyggmästaren Albert Fredriksson och uppförda 1912-1915. Byggnaderna har en till tre våningar, putsade fasader, småspröjsade fönster och tegeltäckta brutna tak (Harald). Foto: Vlm-vasek-0118.

■ 7.4 Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Herrgårdet

Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Byggnaden bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Herrgårdet

■ Bostadskomplex uppförd 1992 i postmodernistisk stil. Byggnaderna har varierande höjd, fasader av gult fasadtegel och tak täckt av plåt (Gude 1). Foto: Vlm-vasek-0370.

■ Herrgårdsskolan har en massiv byggnadsvolym och fasader i tegel och huggen kalk- och kalksandsten (Folke 1). Foto: Vlm-vasek-4045.

■ Bostadshus från 1903. Byggnaden i två och en halv våning har rosa spritputsade fasader och vita slätputsade fönsteromfattningar och väggpelare (Guttorm 17). Foto: Vlm-vasek-0405.

■ Bostadshus i två och en halv våning med gråputsade fasader och brutet tak (Fjolner 9). Foto: Vlm-vasek-0003.

■ Punkthus i exponerat läge intill Norra Ringvägen. Byggnaden i fem våningar har fasader av gult fasadtegel och valmat plåttäckt tak (Fjolner 8). Foto: Vlm-vasek-0005.

■ Byggnaden uppfördes som butiks- och uthus 1923 efter ritningar av arkitekt signerade N Ramqvist. Den har ljus gult putsade fasader, profilerad takfot och tegeltäckt sadeltak. Foto: Vlm-vasek-0440.

Fastigheter med särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader

På nedanstående fastigheter finns en eller flera byggnader som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

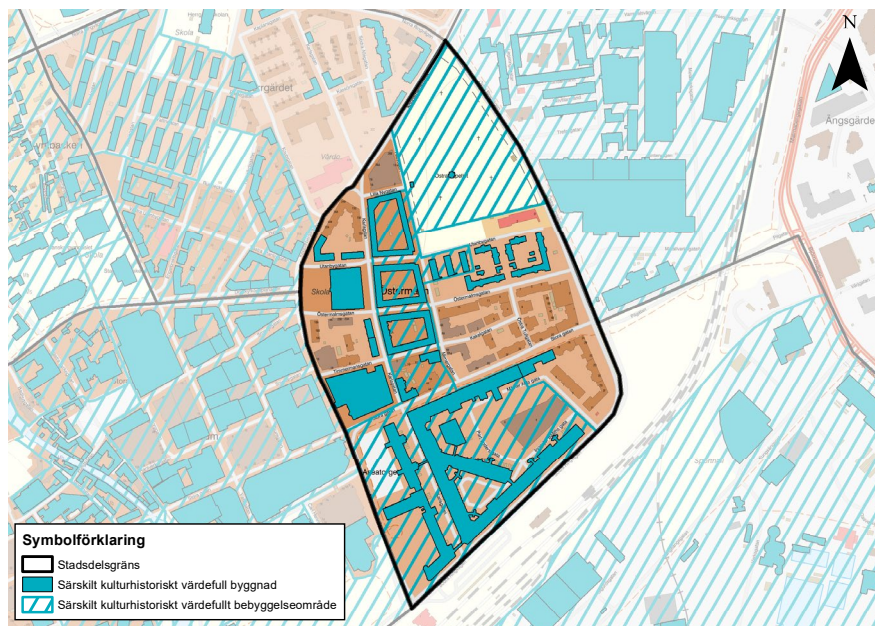
• Fjalar 8	• Gude 1	• Helge 5
• Fjalar 11	• Gude 9	• Helge 6
• Fjalar 12	• Gude 10	• Helge 7
• Fjalar 13	• Gudmund 1	• Henrik 1
• Fjalar 14	• Gudmund 2	• Henrik 6
• Fjolner 3	• Gudmund 3	• Henrik 7
• Fjolner 8	• Gudmund 4	• Hugo 11
• Fjolner 9	• Gudmund 5	• Hugo 13
• Folke 1	• Gudmund 6	• Hugo 14
• Folke 2	• Gudmund 7	• Jonas 1
• Folke 4	• Gudmund 8	• Jonas 4
• Frej 2	• Gunnar 17	• Jonas 5
• Frej 3	• Gunvald 1	• Jonas 6
• Gregor 1	• Guttorm 17	
• Gregor 2	• Gösta 1	
• Gregor 3	• Harald 1	
• Grimm 1	• Harald 2	
• Grimm 2	• Harald 3	
• Grimm 3	• Harald 4	
• Grimm 4	• Harald 5	
• Grimm 5	• Harald 6	
• Grimm 6	• Harald 7	
• Grimm 7	• Harald 8	

8. Östermalm

Särskilt kulturhistoriskt värdefulla områden och byggnader inom stadsdelen Östermalm.

8.1 Om stadsdelen

Beskrivning och historik

Östermalm är en stadsdel i Västerås innerstads östra del innanför Ringleden. Östermalm utgjorde in på 1800-talet odlingsmark i stadens utkant. År 1875 invigdes Östra kyrkogården i den nordöstra delen. I början av 1900-talet påbörjades en livlig byggnadsverksamhet i uppförandet av industribyggnader och bostäder. Tekniska skolan (Zimmermanska skolan) i kvarteret Justus uppfördes 1919, med anledning av de industriföretag som växte sig stora.

Stadsdelen präglas idag av bostadsbebyggelse och kontor med inslag av butiker. I nordöst ligger den omgärdade Östra kyrkogården och söder om den Utanbyparken. Parken iordningställdes 1918-1920 då den övertogs av kommunen från att tidigare ha förvärvats för kyrkogårdsanläggning. Söder i området ligger före detta ASEA:s före detta industri- och kontorsbyggnader från kring 1900 i nationalromantisk stil. Stora byggnadskroppar har fasader i rött tegel och småspröjsade fönster. Byggnaderna inrymmer numera kontor.

■ Del av kartbild över nuvarande Östermalm från 1911-1913. Notera att Östra kyrkogården kallas för Nya Kyrkogården, kvarteret Mimer är bebyggt med industribyggnader och öster om dessa ligger Kreaturstorget.

Bostadsbebyggelsen består av flerbostadshus i två till sex våningar med varierad ålder från början av 1900-talet till början av 2000-talet. Flera är byggda som storgårdskvarter. Strax söder om Östra kyrkogården finns ljusputsade flerbostadshus i kvadratiska gårdar byggda 1988-1990. I Östermalms västra del ligger före detta arbetarbostäder från 1910-talet i storgårdskvarter. HSB:s första bostadshus som uppfördes i Västerås ligger även i stadsdelen. Dessa byggnader ritades av Stockholmsarkitekten Sven Wallander och uppfördes på 1920-talet. I södra delen av Östermalm ligger flerbostadshus uppförda på 2000-talet. Byggnaderna är tätt placerade, har fyra till sex våningar och kulörta slätputsade fasader.

Söder om Östra kyrkogården finns Västerås första kommunala förskola, Utanby förskola, som invigdes 1947.

■ Arbetarbostäder från 1916 i storgårdskvarter i kvarteret Ivar. Byggnaderna är i två till tre våningar och fasaderna är spritputsade. I bakgrunden syns före detta Zimmermanska skolan och domkyrkan.
Foto: Vlm-vasek-0543.

■ Utanbyparken med gräsytor, träd, gångar, perennplanteringar och lekplatser.. Foto: Vlm-vasek-0592.

Riksintresset Västerås

Östermalm ligger inom riksintresse för kulturmiljövården Västerås stad [U 24] och omfattas av motiveringen ”Stadslandskap med stadsmiljöer präglade av (...) bostadsområden och samhällsservice från ca 1880-tal – 1940-tal” och ”betydelsen som stiftsstad, skolorstad och residensstad”.

Uttryck: Flerbostadshusen på Östermalm som uppfördes för industriernas arbetare under 1910- och 1920-talen i storgårdskvarter och lamellhus i två våningar med putsade fasader.

Skolmiljöerna Herrgårdsskolan, Rudbeckianska skolan, Zimmermanska skolan (Växhuset) och Fryxellska skolan med deras olika arkitekturstilar som berättar om sin tids ideal samt betydelsen av skola och utbildning.

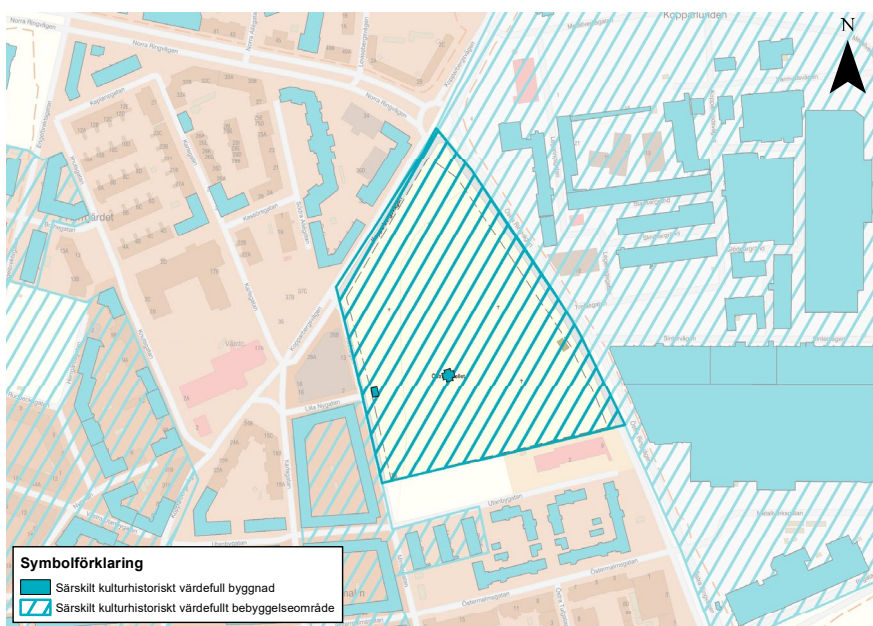
Verkstads- och kontorsbyggnader inom kvarteren Ottar och Mimer. ASEAs huvudkontor i nationalromantisk tegelarkitektur och höga klocktorn som utgör ett landmärke för staden. Mimerverkstaden som anspelar på nationalromantiska ideal med tegel i fasaden och även uppvisar moderna arkitektoniska strömningar genom dess stålbalkskonstruktion och stora öppna ytor.

8.2 Östra kyrkogården

– särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet Östra kyrkogården.

Beskrivning och historik

Som ett resultat av den snabba inflyttningen till Västerås efter mitten av 1800-talet blev Wallinska och Björlingska kyrkogårdarna otillräckliga. Kopparbergsvreten inköptes och Nya kyrkogården vid Kopparvreten invigdes 1875. Kyrkogården låg då i stadens utkant. Senare bytte den namn till Östra kyrkogården. Från början var kyrkogården endast inramad av häckar, den befintliga muren byggdes 1913-1914. Ett gravkapell som har drag av en bysantinsk kyrka stod färdig 1882. På kyrkogården finns rätvinkliga breda gångar kantade av lindalléer och gravvårdar av olika typ från 1875 till i huvudsak 1920, men det har även tillkommit enstaka gravvårdar efter det.

Värdebeskrivning

Östra kyrkogården har väl bevarad parkstruktur, trädalléer, gångar och äldre gravvårdar. Kyrkogården berättar om tiden i Västerås då staden expanderade under andra halvan av 1800-talet och de befintliga kyrkogårdarna blev otillräckliga. Begravningsplatsen visar pedagogiskt på var stadens utkant låg under andra halvan av 1800-talet. Gravvårdarnas olika utformning berättar om dåtidens klassamhälle och representerar både de fattigare samhällsklasserna och de rikare. På kyrkogården finns bland annat en sten med ett antal namn över personer som dog i spanska sjukan 1918.

Viktiga karaktärsdrag

- Parkstruktur.
- Lummig karaktär, trädalléer med bland annat lind.
- Gångar.
- Äldre gravvårdar.
- Gravkapell i bysantinsk stil.

■ Gravkapellet i bysantinsk stil med ljusst putsade fasader på Östra kyrkogården. Kyrkogården har en lummig karaktär med trädalléer av bland annat lind (Västerås 1:124). Foto: Vlm-vasek-0531.

8.3 ASEA:s industri- och kontorsbyggnader, arbetarbostäder och Folkets Hus – särskilt kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde

Bebyggelseområdet och byggnaderna bedöms vara särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. De bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

■ Det särskilt kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområdet ASEA:s industri- och kontorsbyggnader, arbetarbostäder och Folkets Hus.

Beskrivning och historik

År 1890 bildades företaget Allmänna Elektriska Aktiebolaget (ASEA) som kom att ha stor betydelse för stadens tillväxt. Mimerverkstaden byggdes 1912-1915 och ritades av arkitekt Erik Hahr. Byggnaden anspelar på nationalromantiska ideal med rött handslaget tegel i fasaden. Den uppvisar moderna arkitektoniska strömningar genom stålbalkskonstruktion och stora öppna ytor. Slående likheter finns med den välkända fabrik som Peter Behrens ritade för AEG i Berlin 1909-10. Allt eftersom företaget växte utökades Mimerverkstadens lokaler utmed Stora Gatan och Södra Esplanaden.

Ottarkontoret uppfördes 1916-1919 som ASEA:s huvudkontor, numera ABB:s svenska huvudkontor. Byggnaden ritades av arkitekt Erik Hahr med förebild av ett bayerskt slott. Ett 65 meter högt torn med kupol klätt med koppartak. Fasaderna är i rött handslaget tegel från Höganäs och fönster är småspröjsade. Då Ottarkontoret blev för litet uppfördes Norekontoret, sammanbyggt med Ottarkontoret norrut.

Byggnaden ritades 1939 av stadsarkitekt Erik Hahr i samarbete med arkitekt Sven Ahlbom. Kontorsbyggnaden tillbyggdes ytterligare en gång norrut genom Melkerhuset 1956-1959. Melkerhuset representerar en ny internationellt influerad arkitektur i Västerås och byggdes med så kallad curtain-wall. Det är en konstruktion där fasadmaterialet hänger som en gardin framför byggnadens stomme.

■ Flygbild över kvarteret Mimer i stadsdelen Östermalm. I bildens övre del syns ASEA:s arbetarbostäder i storgårdskvarteren Josef, Ivar och Kåre. Foto: ASEA.

■ Karlsgatan med Mimerverkstan till vänster i bild och Ottarkontorets klocktorn i fonden. Byggnaderna har stora volymer, fasader i rött tegel och småspröjsade fönster. Foto: Vlm-vasek-0779.

Kvarteren Josef, Ivar, Kåre och del av Julius bebyggdes 1913-1917 med arbetarbostäder. Arkitekter var bland andra John Åkerlund och Erik Hahr. Flertalet hus byggdes i så kallade storgårdskvarter med entréer mot gården. I kvarteret Julius byggdes 1917 åtta lamellhus för arbetare av det halvkommunala Aktiebolaget Arbetarbostäder. Dessa ritades av Erik Hahr och tre av byggnaderna är bevarade. I kvarteret Lothar 5 uppfördes Folketshusföreningens första egna lokaler 1920. Byggnaden kallas idag för Hahrska palazet med anledning av dess arkitekt Erik Hahr.

Värdebeskrivning

Bebyggelsemiljöns olika komponenter kan tillsammans ge en förståelse av hur stadens industriarbetares vardag tedde sig i början av 1900-talet. Det gäller både på arbetsplatsen, i bostaden och på fritiden. Bebyggelsemiljön berättar om ett viktigt utvecklingsskede i stadens historia med koppling till industri och företaget ASEA. Kvarteren Mimer och Ottar har en sammanhållen arkitektonisk gestaltning och särskild tegelarkitektur, den så kallade ASEA-stilen. Stilen utvecklades av stadsarkitekt Erik Hahr och dennes efterträdare Sven Ahlbom. De äldre byggnaderna anspelar på nationalromantiska ideal. Mimerverkstaden uppvisar även moderna arkitektoniska strömningar genom dess stålbalkskonstruktion och stora öppna ytor. Ottarkontorets höga klocktorn utgör ett landmärke i staden. Kvarterens byggnader uttrycker en monumentalitet, modernitet, regelbundenhet och stabilitet.

Före detta arbetarbostäder i storgårdskvarter och lamellhus visar på dåtidens nya idéer där dagsljus, frisk luft och hygien stod i centrum. Byggnaderna är ett resultat av den krisartade bostadsbristen bland industriarbetare i början av 1900-talet. Lamellhusen är troligen Västerås första lamellhus. Det var något helt nytt att samla klosetter och soptunnor i bostadsbyggnadens källare och inte i gårdshus. Folketshusföreningens första lokaler i Västerås berättar om ett viktigt utvecklingsskede i arbetarföreningens historia.

Viktiga karaktärsdrag

- Byggnader med koppling till ASEA:s industriverksamhet i stora byggnadsvolymer och odekorerade fasader i rött tegel.
- Mönstertegling, pilastrar och rundbågiga blinderingar. Småspröjsade äldre fönster. Tegeltäckta tak (Ottar och Mimer).
- Ottarkontorets höga klocktorn.
- Mimerverkstadens stålbalkskonstruktion och öppna ytor.
- Före detta arbetarbostäder i två våningar placerade i storgårdskvarter med entréer från gården. Byggnadsfasaderna ligger i liv med gatan och är osmyckade i rosa sprit- och slätputs. Tegeltäckta sadeltak. Arbetade portomfattningar och spröjsade äldre fönster (Josef, Ivar och Kåre).
- Före detta arbetarbostäder som gult slätputsade lamellhus. Tegeltäckta sadeltak. List vid takfot. Putsad mur. Gårdsmiljö (del av Julius 10)
- Lindallé på Södra Allégatan (bara östra raden finns kvar).

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i området

■ Ottarkontoret byggt 1916–1919 som ASEA:s huvudkontor, numera ABB. Fasader i rött handslaget tegel från Höganäs och det karaktäristiska klocktornet med kopparplättäckt kupol (Ottar 6). Foto: Vlm-vasek-0811.

■ Innergård i storgårdskvarter, bostadshuset stod färdigt 1914. Gården är lummig med träd och gräsytor (Josef 7). Foto: Vlm-vasek-0529.

■ Västerås första lamellhus från 1917, ritat av arkitekt Erik Hahr. Byggnaden i två och en halv våning har slätputsade osmyckade fasader, list vid takfot och tegeltäckt sadeltak (Julius 10). Foto: Vlm-vasek-0572.

■ Folketshusföreningens första egna lokaler som byggdes 1920 i rosa slammade fasader och fasaddekor. Byggnaden kallas idag för Hahrskas palatset med anledning av dess arkitekt Erik Hahr (Lothar 5). Foto: Vlm-vasek-0718.

■ 8.4 Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Östermalm

Byggnaden bedöms vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Byggnaden bör hanteras enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen i fortsatt planering och prövning. Enligt 8 kap. 13 § plan- och bygglagen är det förbjudet att förvanska en sådan byggnad, tomt eller bebyggelseområde.

Exempel på särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Östermalm

■ Bostadshus i två och en halv våning med gulputsad fasad, tandsnittsfris, lunettfönster och tegeltäckt sadeltak (Hubert 3). Foto: Vlm-vasek-0503.

■ Flerbostadshus i grå spritputs och som har lekfullt formade trapphus med partier av glasbetong (Julius 10). Foto: Vlm-vasek-0593.

■ Skrapan byggd 1988-1990. Byggnaden har en glasad höghusdel med diagonal avslutning (Lorens 14).
Foto: Lasse Fredriksson, Vlm-Fre-4154.

Fastigheter med särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader

På nedanstående fastigheter finns en eller flera byggnader som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

• Hubert 3	• Konrad 4	• Mimer 5
• Hubert 4	• Konrad 5	• Mimer 8
• Ivar 5	• Kåre 5	• Ottar 5
• Josef 7	• Lorens 14	• Ottar 6
• Julius 10	• Lothar 3	• Västerås 1:124
• Justus 1	• Lothar 5	

72
ABC

SECL
013-2

9. Källor och administrativa uppgifter

■ 9.1 Tryckta och otryckta källor

Alkeblad, Jan-Åke, Lif, Anders & Öhlander, Ylva, *Erik Hahr: arkitekten som formade Västerås*, Västmanlands läns museum, Västerås, 2016.

Annuswer, Bo (red.), *Västerås: 1000 år i centrum*, Byrån för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1990.

Bedoire, Fredric, *Den svenska arkitekturens historia 1800-2000*, Norstedts i samarbete med Stockholms byggnadsförening och Kungl. konsthögskolan, Stockholm, 2015.

Bevarandeprogram: Västerås stadsbebyggelse, Stadsbyggnadskontoret, Västerås, 1985.

Det byggda kulturarvet: 1950- och 1960-tal: Västerås tätort, Västerås stad, Stadsbyggnadskontoret, Västerås, 2004.

Drakenberg, Sven, *Västerås genom tiderna: monografi. D. 5:2 Stadens byggnadshistoria från 1800-talets mitt*, Västerås stad, Västerås, 1962.

Drakenberg, Sven, Ericsson, Tore & Bohlin, Per, *15 år i Västerås: Byggnadsfirman Anders Diös*, Västmanlands allehanda, Västerås, 1951.

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] : grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014.

Gustavsson, Gösta, *Gatunamnens historia i Västerås: 1863-1977*, Kulturnämnden, Västerås, 1981.

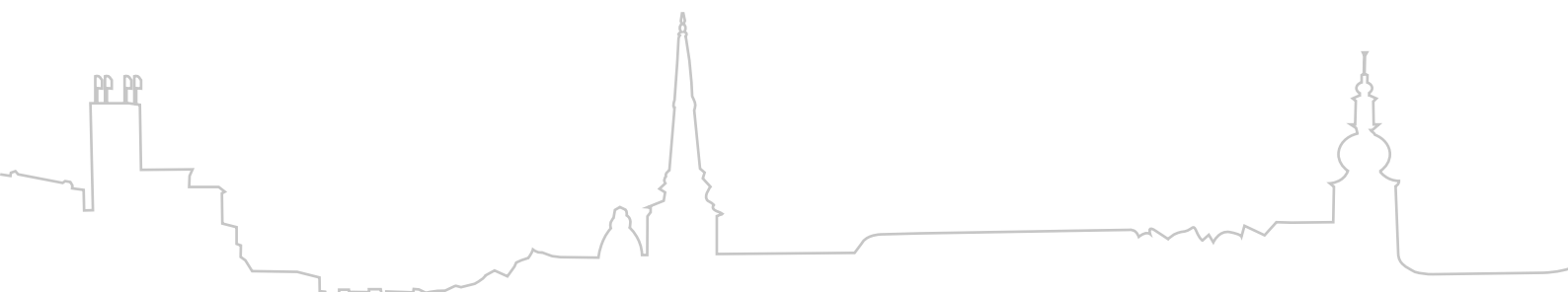
Hammarlund, Sven, *Offentlig konst i Västerås*, Kulturnämnden, Västerås, 1985.

Hedberg, Thjelvar, *Västerås kommunala historia 1938-1977*, Kommunstyr., Västerås, 1980.

Helgesson, Ingemar & Johansson, Göte (red.), *Arosidrotten 1000 år: en kulturhistorisk Västeråskrönika*, Västerås idrottsallians, Västerås, 1989.

I centrum: miljöerna, parkerna, konsten, husen : [Västerås i ditt hjärta], Västerås, 1999

Jandér, Tage (red.), *Västerås: Anders Diös bygger ...*, [Byggnadsfirman Anders Diös], [Uppsala], 1969.

- Jansson, Torsten, *Historien om en stad*, Vestmanlands Läns Tidning, Västerås, 1997.
- Johansson, Bengt O. H., *Den stora stadsomvandlingen: erfarenheter från ett kulturmord*, Arbetsgruppen för arkitektur och formgivning, Regeringskansliet, Stockholm, 1997.
- Järtelius, Arne, *Drömmen om Sverige: italienare i Västerås 1947-1987*, Västerås kulturnämnd, Västerås, 1987.
- Kumlien, Kjell, *Västerås genom tiderna: monografi. D. 2 Västerås till 1600-talets början*, Västerås, 1971.
- Olsson, Sven (red.), *Västerås genom tiderna: monografi. 5:1 Idealstad med förhinder : studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid : stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt*, Kulturnämnden, Västerås, 1985.
- Sahlin, Martin (red.), *Bostaden i föränderlighetens Västerås: Byggnads AB Mimer 50 år*, Byggnads AB Mimer, Västerås, 1970.
- Settervik, Hans, *Västerås som sjöfarts- och handelsstad: en transport-geografisk studie av stadens varutrafik och utrikeshandel i huvudsak avseende åren 1938 och 1940*, Diss. Göteborg : Högsk., Västerås, 1947
- SFS 1998:808. *Miljöbalk*.
- SFS 1988:950. *Kulturmiljölag*.
- SFS 2010:900. *Plan- och bygglag*.
- Sot och bot i Västmanland*, Medicinhistoriska sällskapet Westmannia, Västerås, 2005.
- Svensson, Rebecca, *När järnarbetare hanterar spaden och målaren knackar makadam: om arbetslöshetspolitik i en arbetarstyrd kommun, Västerås, under 1920-talets krisår*, Acta Universitatis Upsaliensis, Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2004, Uppsala, 2004.
- Thunberg, Göran, *Uplandsbanken 1865-1965*, Uplands enskilda bank, Uppsala, 1965.
- Unnerbäck, R. Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, 1. uppl., Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm, 2002.
- Västerås stadsarkiv
- Västerås.*, Ringström & Ringström, Uppsala, 1946.
- Västerås byggmästareförening 1905-1980., Fören., Västerås, 1980.
- Västeråsbebyggelsen 1890-1975, Västerås, 1975.*
- Västmanlands läns museums arkiv
- Öberg, Theofil, *Västerås stads kommunala historia: 1863-1937. Bd 1*, Västerås, 1948.
- Öberg, Theofil, *Västerås stads kommunala historia: 1863-1937. Bd 2*, Västerås, 1948.

■ 9.2 Administrativa uppgifter

Detta kulturmiljöunderlag är framtaget inom ramen för samverkansprojektet Kulturmiljöunderlag för Västerås centrala delar och innerstaden. Projektet har drivits i samverkan mellan Västerås stad, Länsstyrelsen i Västmanlands län och Västmanlands läns museum 2017–2021.

Projektorganisation Kulturmiljöunderlag för Västerås innerstad:

Styrgrupp

- Länsstyrelsen i Västmanlands län: Kicki Söderback, Anna Ahlberg.
- Västerås stad: Anna Jägvald, Karin Nordström, Linda Wängdahl.
- Västmanlands läns museum: Anna Ahlberg, Emma Karp.

Projektledare

- Västmanlands läns museum: Anna Ahlberg 2017–2018,
Emma Karp 2018–2021.

Projektgrupp delområde centrala innerstaden

- Västmanlands läns museum: Fredrik Badh, Victoria Bly, Julia Göransson,
Emma Karp.

För mer information:

- Västerås stad: www.vasteras.se
- Länsstyrelsen i Västmanlands län: www.lansstyrelsen.se/vastmanland
- Västmanlands läns museum: www.vastmanlandslansmuseum.se

Denna rapport och projektets databas finns publicerad på:
www.kulturarvvastmanland.se

Länsstyrelsen
Västmanlands län

Länsstyrelsen i Västmanlands län, 721 86 Västerås
Tfn: 010-224 90 00, E-post: vastmanland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vastmanland